

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А.М. БАҲОВАДДИНОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 351.855.2; 392/395(575.3)

ТКБ: 67.99(2) 1+63.5(2 тоҷик)

Ш –32

ШАРИФЗОДА МУҲАММАДИ ШАРИФ

**САРЧАШМАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ АНЪАНА ВА
ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ
ва давлат, таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертатсия дар шубҳаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро гардидааст

Рохбари илмӣ: **Холиқзода Абдурахим Ғафор** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, директори Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Муқарризони расмӣ: **Раҳимзода Рамазон Ҳамро** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Алиев Фарух Шарифович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, иҷрокуандаи вазифаи мудирӣ кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе)

Ҳимояи диссертатсия «22» ноябри соли 2022 соати 14⁰⁰ дар чаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-018-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, к. Буни Ҳисорак, бинои 11, ошонаи 1, толори чаласаи диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « ___ » _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**

Назаров А.К.

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи (предмет) таҳқиқот. Урфу одат, маросиму анъанаҳо ва ҷашнҳои миллию динӣ дар ҳаёти ҳамаи миллатҳо аҳаммияти бузург доранд ва таҷассумгару ташаккулдиҳандаи хувият ва хусусиятҳои хоси ҳар як фарҳанги милли мебошанд. Дар масири таърих маросиму анъанаҳо ва ҷашнҳои миллию динӣ ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ табиати ҳуқуқӣ касб карда, дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, ташаккулу тақомули ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонидаанд. Ин тамоюл нақши худро имрӯз низ дар ҷомеаҳои миллии бо истилоҳ «анъанавӣ», аз ҷумла дар Тоҷикистон, то ҳаде нигоҳ доштаанд. Онҳо барои ба эътидол овардани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи худшиносии миллий, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии миллати тоҷик нақши асосӣ мебозанд.

Тавассути онҳо робитаи маънавии байни наслҳои гузашта ва муосиру ояндаи миллат давом меёбад, бақою ҳастӣ ва мавҷудияти муттасилонаи он дар саҳнаи таърих таъмин мегардад. Аз байн рафтани урфу одатҳо, маросиму анъанаҳо, умуман оинҳо ва суннатҳои ваҳдатбахши миллий – маъноӣ аз асолат ва решаҳои таърихӣ худ канда шудани миллат ва аз даст додани хувияти худро дорад. Аз ин рӯ, ҳар як давлати соҳибхитиёри миллий барои ҳифзу густариши маросиму анъанаҳо ва суннатҳои неку созандаи наслҳои гузашта ҷораҳои қонунии меандешад.

Дар баробари ин, агар урфу одат ва анъанаю маросим ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ аз моҳияти аслии худ, ки таъмини ваҳдату саодат ва истиклолияти миллист, дур гарданд, пас ин ҳолат ногузир миллатро ба бемории иҷтимоӣ, халқро ба камбизоатӣ ва давлатро ба заифӣ кашида, ба рушди ҷамъиятию иқтисодии давлати миллий монеъ мешаванд. Чунин ҳолат омӯзиши ҳамҷонибаи урфу одат, анъанаҳо ва таъсиррасонии ҳуқуқиро дар давраҳои муайяни таърихӣ ногузир мегардонад. Махсусан, дар ҳолатҳое, ки урфу одат ва анъанаҳо зерӣ таъсири манфиатҳои мухталифи субъективӣ қарор гирифта, аз доираи ҳуқуқу озодиҳо ва оромӣ мегузарад, ҷомеаро саҳт нигарон месозад. Аз ин рӯ, баъди ба даст овардани истиклолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим ба вучуд омад. Ин зарурат дар паҳноӣ масоили ҳуқуқии ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҷимояи манфиати иқтисодии шаҳрвандон ва оилаҳо, ҷимояи арзишҳои динӣ ва рушди мувозинаи урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ ба миён омад.

Баррасии илмӣ расму оин ва анъанаҳо ва табиати ҳуқуқии онҳо имконият медиҳад, ки муносибати халқ дар масири таърих бо ин

сарчашмаҳои рафтор, чигунагии таъсири мероси фарҳангии дигар халқҳо ба шаклгирии ин меъёрҳои иҷтимоӣ, инчунин, нақши урфу одат ва ҷашну маросим ҳамчун муайянкунандаи руҳияи ҳуқуқии халқ ва унсури таркибии ҳувияти миллӣ дар этногенез ва ташаккули миллат омӯхта шавад. Омӯзиши раванди ташаккул ва таҳаввули ҷашну маросим ва анъанаҳои имкон медиҳад, ки махсусияти низомҳои таърихӣ ҳуқуқӣ – ҳуқуқҳои одатӣ, анъанавӣ, динии мардуми бумӣ ва ҳуқуқҳои аз таҷрибаи халқҳои дигар дар масири таърих воридшуда дуруст баҳогузори гарданд. Ин омӯзиш ҳамзамон имкон медиҳад, ки давраҳои асосӣ ва қонуниятҳои хусусиятҳои инкишофи шуури ҳуқуқӣ, тасаввурот ва афқору ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқии халқи тоҷик ошкор ва таҳқиқ карда шаванд.

Муҳаққиқони илми муосири ҳуқуқшиносӣ қайд мекунанд, ки низоми ҳуқуқи анъанавӣ имрӯзҳо низ қувва ва имкони танзимгарии худро, ки аксари вақт дар ҳамоҳангию мутобикат бо меъёрҳои ҳуқуқии давлат ва баъзан дар муҳолифат бо онҳо зоҳир мегардад, ҳифз кардааст. Бинобар ҳамин, рӯ овардан ба танзими ҳуқуқии ҷашну маросим, агар аз як ҷониб чиҳати мутобик ба манфиатҳои халқ рушд кардани онҳо имкон фароҳам орад, аз ҷониби дигар имкон медиҳад, ки низоми ҳуқуқии мамлакат бо воситаҳои нави танзими иҷтимоӣ нисбатан самаранок ва бо талаботи муосир ҷавобгӯ ғайи гардонида шавад.

Дар шароити муосир масъалаи рушди низоми амалкунандаи сарчашмаҳои ҳуқуқ, нақш ва аҳамияти ҳуқуқи одатӣ дар ин раванд, таносуб ва ба ҳам таъсиррасонии меъёрҳои анъана ва ҷашну маросим бо ахлоқ ва қонунҳои аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии ҳамаҷонибаи аҳоли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 июни соли 2007, №272 қабул карда шуд, ки қонуни мазкур дар ҳақиқат мардумӣ буда, дар он манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли ба инобат гирифта шудааст.

То қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазъи гузаронидани ҷашну маросими мардумӣ хеле вазнин ба назар мерасид. Аксар ҷашну маърақаҳои миллӣ ва маросими динӣ, ки дар доираи хонавода ва наздикон сурат бояд гиранд, ба маърақаҳои пурдабдабаву серхарочот табдил ёфта, ба манфиатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мардум зарари ҷиддӣ ворид менамунданд. Президенти кишвар ҳамчун сиёсатмадор ва страте-

ги комил вазро дар ин самт таҳлил намуда, дуруст ва нишонрас қайд кардаанд, ки «мо имрӯз барои тамоман аз байн бурдан ё барҳам додани расму оинҳои халқӣ ва маросими динӣ чамъ наомадаем, балки мақсади асосиамон ин аст, ки дар баробари муайян кардани меъёрҳои баргузори онҳо ба раҳиҳои мардуми кишвар аз банди худнамоӣ ва таассубу хурофотпарастӣ огози нек бахшем»¹.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» талаботи иҷтимоии ҷомеаро ба мавҷудияти мусбати анъана, расму оин ва чашну маросим ифода намуда, таҷрибаи нодири танзими ҳуқуқии анъана ва чашну маросим ба ҳисоб меравад, зеро то имрӯз ягон давлати дигар чунин иқдومه ба хотири ислоҳ ва азнавсозии маросими мардумӣ ва бо талаботу ниёзҳои муосири ҷомеа мутобиқ сохтани онҳо аз худ нишон надода буд.

Бояд таъкид кард, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба талаботи умумибашарӣ зиддият надошта, меъёрҳои он барои пешгирии харочоти барзиёд ва ҳифзи манфиати шаҳрвандон мусоидат карда, ба оилаҳо сарфаю сариштакориро ҳамчун рукни асосии гузаронидани маросим омӯхта, чиҳати дастгирии кишрҳои камбизоати ҷомеа хизмат менамояд. Ин махсусияти ҳуқуқии қонуни миллии кишвар аз ҷониби ҳуқуқшиносони ватанӣ борҳо асоснок шудааст². Мавзуи мазкур дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пайванд шудани низоми ҳуқуқи миллию байналмилалӣ, ки дар натиҷаи он арзишҳо ва унсурҳои нозуки миллию фарҳангӣ бештар осебпазир мегарданд, аҳаммияти дучанд касб менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ҳарчанд мавзуи баҳси ин рисола ба таври маҷмӯӣ то ин замон таҳқиқ нашуда бошад ҳам, вале аксарияти саволҳои марбут ба он дер боз аз паҳлуҳои мухталифи мабдаӣ ва таҷрибаӣ тавачҷуҳи олимону муҳаққиқони ҳуқуқшинос, фарҳангшинос, муаррихон, этнографҳо, диншиносон ва мутахассисони соҳаҳои дигари илмӣ чамъиятӣ-гуманитариро ба худ ҷалб намудаанд. Аз ҷумла, таълимоти ҳуқуқии Авесто – китоби муқаддаси дини

¹ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи умумиҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои миллию анъанаву маросимҳои динӣ аз 24.05.2007 // Ҷумҳурият. – 2007. – №62 (21269).

² Ниг.: Олимони ватанӣ М. Маҳмудзода, М. Раҳимзода, А.Ф.Холиқзода, И.Б. Буриев, Э. Насриддинзода, Ҷ.М. Зонир ва дигарон дар ин мавзӯ зиёд навиштаанд, ҳамчунин бо маърузаҳо дар конференсияи илмӣ баромадҳо намудаанд, ки баъзе аз онҳо дар феҳристи адабиёт нишон дода шудааст.

зардуштӣ қадимтарин дини тавҳидӣ, ки ҳамаи анъанаҳои маросими қадимаи тоҷикон аз он маншаъ гирифтаанд, дар боз дар маркази тавачҷуҳи муҳаққиқон ва муаррихони таърихи давлат ва ҳуқуқ қарор дорад. Таҳқиқи Авесто ва таъриху тамаддуни зардуштӣ дар Аврупо аз нимаи дувуми асри XVIII, баъди тавассути Анкетил Дюперрон бо забони фаронсавӣ тарҷума ва манзури шарқшиносони аврупоӣ қарда шудани нусхае аз қисми маҳфузмондаи Авесто, ки ӯ онро дар Ҳиндустон аз зардуштиёни маскунӣ ин кишвар ба даст оварда буд, оғоз ёфтааст. Дар тули қариб дуоним асри охир бо забонҳои гуногуни аврупоӣ, инчунин, форсӣ ва русӣ даҳҳо асарҳо оид ба Авесто ва фарҳангу тамаддуни зардуштӣ ба таъби расидаанд. Дар байни онҳо махсусан асарҳои Г.К. Артамонова³, С.А. Арутонов⁴, А.В. Дашин, И.Б. Ломакина⁵, Э. Бенвенист⁶, Е. Хертсфелд⁷, А. Кристенсен⁸, М. Муин⁹, Мери Бойс¹⁰, В.В. Струве¹¹, Р. Фрай¹², Х. Дюмезил¹³, А.О. Маковелский¹⁴, А.Г. Периханиян¹⁵, А.К. Рзаев¹⁶, И.С. Брагинский¹⁷, М. Хумон¹⁸ ва А. Ризой¹⁹ барои шиносӣ бо фарҳангу суннатҳои даврони бостонии мардумони ориёитабори Эрону Осиёи Миёна аз арзишу аҳамияти баланд бархӯрдор мебошанд.

³ Ниг.: Артамонова Г.К., Бабаджанов И.Х. Социально-правовое развитие общества и трансформация обычаев в праве / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, В.В. Горбашев, В.М. Реуф // Мир политики и социологии. – 2012. – №9. – С.75–92.

⁴ Ниг.: Арутонов С.А. Обычай, ритуал, традиция / С.А. Арутонов // Советская этнография. – 1981. – №2. – С.26–32.

⁵ Ниг.: Дашин А.В., Ломакина И.Б. Обычное право и правовой обычай: от социальной мононормы к правовой нормативности. – СПб.: Астерион, 2005. – 146 с.

⁶ Ниг.: Бенвенист. Дини эронӣ. – Табрз, 1350. – 175 с.

⁷ Ниг.: Хертсфелд Е. Зардушт ва ҷаҳони ӯ (Zoroaster and his world). – Принстон, 1947. – Ҷ.1. – 140 с.

⁸ Ниг.: Кристенсен А. Каёниён. – Техрон, 1331. – 450 с.

⁹ Ниг.: Муин М. Маздоясно ва адаби порсӣ. – Техрон, 1363. – Ҷ.1. – 484 с.

¹⁰ Ниг.: Бойс М. Зороастрийцы: верования и обычаи. – М., 1988. – 303 с.

¹¹ Ниг.: Струве В.В. Религия персов и надпись Ксеркса о Дэвах / В.В. Струве // Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968. – С.115–146.

¹² Ниг.: Фрай Р. Наследие Центральной Азии. – Душанбе, 2000. – 292 с.

¹³ Ниг.: Дюмезил Х. Верховные боги индоевропейцев. – М., 1986. – 234 с.

¹⁴ Ниг.: Маковелский А.О. Авеста – памятник древней религии народов Ближнего и Среднего Востока / А.О. Маковелский // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. – М., 1962. – Т.6. – С. 355–373.

¹⁵ Ниг.: Периханиян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983. – 383 с.

¹⁶ Ниг.: Рзаев А.К. Этюды из истории политико-правовых учений. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

¹⁷ Ниг.: Брагинский И.С. От Авесты до Айни. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 201 с; История всемирной литературы: в 9 томах / Ред. кол. И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1983. – Т.1. – 584 с.

¹⁸ Ниг.: Хумон М. Таърихи Бостони Эрон. – Техрон, 1379. – 135 с.

¹⁹ Ниг.: Ризой А. Таърихи даҳхазорсолаи Эрон. – Техрон, 1373. – Ҷ.1. – 345 с.

Яке аз асарҳои хеле муҳим ва бо мавзуи мо алоқаманд – «Боварҳо ва одатҳои зардуштиён»²⁰ мебошад, ки ба қалами Мери Бойс тааллуқ дошта, дар он таърихи пайдоиши анъанаҳои зардуштӣ ва қисман моҳияти ҳуқуқии онҳо таҳқиқу таҳлил шудаанд. Аз ҷумлаи аввалин асарҳои илмӣ, ки дар он Авесто ҳамчун ёдгории сиёсӣ-ҳуқуқии давраи қадим мавриди баррасӣ ва баҳодихӣ қарор гирифтааст, монографияи А.К. Рзаев «Ангороҳо аз таърихи таълимоти сиёсӣ-ҳуқуқӣ»²¹ ба шумор меравад. Муаллифи асари мазкур зимни шарҳи таълимоти сиёсиву ҳуқуқии Авесто асосан ба чанде аз ғояҳои сиёсии саршори адолат ва гуманизми ин сарчашма таваҷҷуҳ намудааст. Аммо, аз сабаби дастрас набудани матни пурраи Авесто ва Вандидод, ин муаллиф аз пурра кушодани мазмун ва муҳтавои ин сарчашмаҳои нодири ҳуқуқӣ очиз мондааст.

А.Г. Периханян дар асари машҳури худ «Чомеа ва ҳуқуқи Эрон дар даврони Паҳлавиҳо ва Сосониён»²² дар бораи як силсила қавоиду муқаррароти ҳуқуқии ин ду империяи бузурги эронӣ, ки бештари онҳо аз ғояҳои ҳуқуқии зардуштӣ маншаъ гирифта буданд, маълумот медиҳад. Аммо А.Г. Периханян бо таҳқиқи танҳо як сарчашмаи ҳуқуқи зардуштӣ – «Маҷмуаи қавонини Сосонӣ» маҳдуд шуда, сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи зардуштиро таҳқиқ накардааст. Аз олимони эронӣ, алалхусус Алиакбари Мазохирро зикр мекунем, ки доир ба ҳуқуқи оилавии эронӣ қадим китоби ҷолиберо бо номи «Хонаводаи Эрон дар рӯзгори пеш аз ислом»²³ таълиф намудааст. Доир ба Авесто ва мазмуни ҳуқуқии он дар баъзе асарҳои антологӣ (тазкиравӣ) ва китобҳои дарсии замони шуравӣ аз фанни таърихи давлат ва ҳуқуқ, аз ҷумла, дар асари А.А. Вигасин «Хрестоматияи таърихи Шарқи Қадим»²⁴ ба таври хеле мухтасар маълумот дода шудааст. Дар асари дигари коллективона бо номи «Хрестоматияи таърихи Шарқи Қадим»²⁵ тарҷумаи баъзе пораҳои Авесто ва ҳуҷҷатҳои давраи Ҷаҳоманишиҳо оварда шудаанд.

Дар баъзе китобҳои оид ба таърихи давлат ва ҳуқуқи ИҶШС (Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ) низ дар бораи Авесто ва таълимоти он ба таври сатҳӣ маълумот дода шудааст.

²⁰ Бойс М. Зороастрийцы: верования и обычаи. – М., 1988. – 303 с.

²¹ Рзаев А.К. Этюды из истории политико-правовых учений. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

²² Периханян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983. – 384 с.

²³ Мазохирӣ А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом / Муаллифи тарҷума аз фаронсаӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – 216 с.

²⁴ Вигасин А.А. Хрестоматия по истории Древнего Востока. – М., 1997. – С. 262–268.

²⁵ Хрестоматия по истории Древнего Востока / Под. ред. М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона, В.И. Кузищина. – М., 1980. – С. 17–73.

Дар таҳқиқи ҳукуки зардуштӣ олимони тоҷик саҳми назаррас гузоштаанд. Мукамалгарин таҳқиқоти илмие, ки бевосита ва пурра ба ин мавзӯ бахшида шудааст, асари А.Ғ. Холиқзода «Низоми ҳукуки зардуштӣ»²⁶ мебошад. Дар ин асар таълимоти ҳукуки дини зардуштӣ дар заминаи таҳқиқи таҳлили муқоисавии Авесто ва осори дигари зардуштӣ ба таври ҳамагарафа таҳқиқ ва тасниф шудааст. Аз асарҳои олимони муосири тоҷик, ки бо ин мавзӯ иртибот доранд, асарҳои Ю. Ёқубов²⁷, Д.С. Саймидинов²⁸, Ф.Т. Тоҳиров (дар ҳамқаламӣ бо А.Ғ. Холиқзода)²⁹, Х.Х. Мӯъминҷонов³⁰, Ю. Нуралиев³¹, А.Ғ. Холиқзода³², И.Б. Буриев³³, М. Маҳмудзода³⁴, А.Н. Маҳмадов³⁵ инчунин, як силсила китобҳои академикӣ ва маҷмуавиро³⁶ метавон қайд кард.

Олимони тоҷик Ҷ.М. Зоир³⁷, Э.С. Насриддинзода³⁸, А.М. Диноршоев³⁹, Б.А. Сафарзода⁴⁰, Д.С. Раҳмон⁴¹ ва дигарон аснои баррасии

²⁶ Халиков А.Ғ. Правовая система зороастризма. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.

²⁷ Ниг.: Якубов Ю. Религии древнего Согда. – Душанбе: Дониш, 1996. – 180 с; Якубов Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштрым / Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 23–48; Якубов, Ю. К проблеме Турана / Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С. 67–91; Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 43 с.

²⁸ Ниг.: Саймидинов Д. Адабиёти пахлави / Пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ. – Душанбе, 2003. – 234 с.

²⁹ Ниг.: Таҳиров Ф.Т., Халиков, А.Ғ. Декларация великого Кира как исторический источник оправах и свободах человека / Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002. – С. 115–131; Таҳиров Ф.Т., Халиков А.Ғ. Шарият: правовая регламентация брачно-семейных и наследственных отношений. – Душанбе: Дониш, 2001. – 105 с.

³⁰ Ниг.: Муминджанов Х.Х. Философские проблемы зороастризма. – Душанбе: Нодир, 2000. – 243 с; Мӯъминзода, Х. Зардушт ва оини ӯ. – Душанбе: Нашриёти ДДМТ, 1997. – 138 с.

³¹ Ниг.: Нуралиев Ю. Медицина и экология в «Авесте» / Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 281–298.

³² Ниг.: Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ. – Душанбе: Эр-грф, 2013. – 684 с; Халиков, А.Ғ. Хадис как источник мусульманского права. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 151 с; Халиков, А.Ғ. Семейное право зороастризма (древнее право). – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 118 с; Халиков А.Ғ. Проблемы развития правовой системы в современном Таджикистане (историзм и исламский фактор: позитивные и негативные моменты) / А.Ғ. Халиков // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – Душанбе. – 2002. – №5. – С. 6–76.

³³ Ниг.: Буриев И.Б. Падидаҳои ҳукуки ҷиноӣ дар таълимоти Зардушт / И.Б. Буриев // Замиаи маҷаллаи Фирӯза. – 2003. – №2. – С. 22–24.

³⁴ Ниг.: Маҳмудзода М. Сиёсати ҳукуки ва давлати демократӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 632 с.

³⁵ Ниг.: Маҳмадов А. Истиклоли сиёсӣ ва таҳлили давлатдорӣ миллӣ. – Душанбе, 2016. – 280 с.

³⁶ Ниг.: Таърихи динҳо / Муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 359 с; Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 201. – 288 с; Тафаккури миллӣ ва хифзи арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ. – Душанбе: Балогат, 2017. – 216 с.

³⁷ Ниг.: Зоиров Д.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности. Историко-правовой анализ. – СПб.: РЕНОМЕ, 2014. – 286 с.

мавзуоти умумии таърихи ҳукуқи халки тоҷик, фарҳанги ҳукуқи миллӣ паҳлуҳои муҳраи мавзуоти танзими ҳукуқи анъана ва ҷашну маросимро ҳамчун сифати таърихӣ ва зотии ҳукуқи миллӣ бевосита ва бавосита ёдрас шуда, дар ҳолатҳои ноғузир ҳулосаҳои судманди илмӣ гуфтаанд.

Дар таҳқиқи таълифи мавзуи кори диссертатсионии мазкур асарҳо, маърузаҳои суҳанронӣ ва Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси муҳимтарин дастури назариявӣ идеологӣ моро роҳнамоӣ кардаанд.

Умуман, дар Тоҷикистон дар замони Истиқлолият ҷанбаҳои гуногуни таълимоти зардуштӣ тавачҷуҳи олимони диншинос, фарҳангшиносон, файласуфон ва муаррихонро ҳарчи бештар ба худ ҷалб менамоянд. Дар бораи меъёрҳои ахлоқи зардуштӣ, таълимоти эстетикӣ, тибби зардуштӣ ва масоили дигаре, ки дар Авесто шарҳу тавзеҳ дода шудаанд, асарҳои ҷолиби илмӣ ба таъб расидаанд. Аммо, ҷӣ тавре ки таҳлили адабиёти илмӣ оид ба дини зардуштӣ ва осори он гувоҳӣ медиҳад, дар онҳо дар бораи табиати ҳукуқи анъанаҳо, ҷашну маросими зардуштӣ ва танзими онҳо, ки яке аз масъалаҳои асосии мавзӯи рисолаи таҳқиқотии мо мебошад, хеле кам тавачҷуҳ зоҳир шудааст. Дар муқоиса бо ҳукуқи зардуштӣ, адабиёти илмӣ доир ба ҳукуқи мусулмонӣ ва урфу одатҳои, ки дар давраи исломӣ пайдо шудаанд, хеле фаровон мебошад. Вале дар ин бахш низ танҳо ҷанбаҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ, динӣ ва эстетикӣ урфу одатҳои баррасӣ шуда, ҷанбаи ҳукуқи онҳо норавшан боқӣ мондааст. Доир ба вазъи ҳукуқи анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон дар замони шуравӣ ва нақши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар эҳёи онҳо, ки яке аз масъалаҳои муҳими мавриди таҳқиқи мо мебошад, солҳои охир низ мизҳои мудаввар ва конференсияҳои зиёди умумиҷумҳуриявӣ илмиву амалӣ баргузор гардидаанд ва мақолаҳои маҷмӯаҳои зиёде ба таъб расида истодаанд. Аммо, қисми бештари ин мақолаву маҷмӯаҳо одатан хусусия-

---

³⁸ Ниг.: Насурдинов Э.С. Правовая культура. – М.: НОРМА, 2014. – 352 с.

³⁹ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина. – М., 2015. – 535 с.

⁴⁰ Ниг.: Зоиров Д.М., Сафаров Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан): монография / Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.

⁴¹ Ниг.: Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры. – Душанбе, 2014. – 226 с.

ти илмиву оммави дошта, дар онҳо бисёр чанбаҳои ин мавзӯ аз назари муаллифон барканор мондааст.

Хулоса, ҳамзамон бо таъкиди арзишу аҳаммияти баланди илмиву амалии асарҳо ва мақолаҳои зикршуда, бояд қоиладар шуд, ки дар ҳавзаи илми муосири ҳуқуқшиносӣ ва таърихи ҳуқуқи тоҷик то имрӯз ягон таҳқиқоти мукамал ҷиҳати ҳаматарафа баррасӣ кардани мавзуи интихобнамудаи мо анҷом дода нашудааст. Рисолаи илмии мазкур як иқдом ва кӯшишест, ки ба таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқии ин мавзӯ бахшида шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода карда шудааст. Яке аз бандҳои дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи мазкур фарогири комили мавзуи таҳқиқоти диссертатсия мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти илмӣ таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии анъана, ҷашну маросими милливу динии тоҷикон ва сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими онҳо аз давраи қадим то замони муосир, дарёфти роҳҳои ҳал ва пешниҳоди тавсияву таклифҳои оид ба тақмили қонунгузории соҳаро фаро мегирад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои зикргардида, дар рисола вазифаҳои зерин гузошта шудааст:

- таъйини мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ дар партави адабиёти муосири илмӣ-ҳуқуқӣ;
- таҳқиқи сарчашмаҳои танзими анъана ва ҷашну маросим дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ;
- тавсифи умуминазариявии мафҳум ва табиати ҳуқуқии анъанаҳо ва ҷашну маросим;
- тавсифи анъана ва ҷашну маросими тоҷикон тибқи табиати ҳуқуқӣ ва соҳаи густариши онҳо;
- таҳлили вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим аз давраи шуравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- таҳлили раванди тақмили қонунгузории миллии оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим;

– шарҳи принсипҳо ва меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

– таҳлили раванди татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва натиҷаҳои он ва пешниҳодҳо оид ба мукамал гардонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва таҷрибаи қор бо аҳоли.

Объекти таҳқиқотро муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд, ки фарогири масъалаҳои муҳими танзими анъана ва ҷашну маросим мебошанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқотро андешаву назари олимони оид ба табиати таърихӣ ҳуқуқи анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон ва таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқи танзими анъанаҳо ва ҷашну маросим фаро мегирад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур асосан чор марҳилаи рушди танзими анъана ва ҷашну маросимро дар бар мегирад: 1) пайдоиш ва ташаккули танзими анъана ва ҷашну маросим дар низомӣ ҳуқуқи зардуштӣ; 2) танзим ва таҳаввули анъана ва ҷашну маросим дар партави сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ; 3) ташаккул ва инкишофи вазъи ҳуқуқи анъана ва ҷашну маросим аз давраи шурӯғ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; 4) Инкишофи танзими анъана ва ҷашну маросим баъди қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2014-2022 мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро асарҳои илмӣ олимони ватанӣ хориҷӣ диншиносон, ҳуқуқшиносон, файласуфон, ҷомеашиносон, мардумшиносон, фарҳангшиносон, адабиётшиносон, инчунин, рӯзномаву маҷаллаҳо, дигар васоити ахбори омма, ки дар онҳо маводи бо масоили мавриди баҳси рисола алоқаманд бахшида шудаанд, ташкил медиҳад. Дар навиштани рисола муаллиф ба осори Ю. Ёқубов, Д.С. Саймиддинов, Ф.Т. Тоҳиров, Х.Х. Муъминҷонов, Ю. Нуралиев, А.Ғ. Холиқзода, И.Б. Буриев, М. Маҳмудзода, А.Н. Маҳмадов, Ҷ.М. Зоир, Э.С. Насриддинзода, А.М. Диноршоев, Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон ва дигарон таъя намудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ ташкил медиҳад. Махсусан

усулҳои таҳлили низомнок, пешгӯии илмӣ, мантиқӣ-забонӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва дигар усулҳо ташкил менамояд.

Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ дар таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таърихи пайдоиш ва ташаккули танзими анъана ва ҷашну маросим дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ ба муаллиф муяссар гардид, ки рисола на танҳо ҳамчун падидаи сирф муосири ҳуқуқӣ, балки таърихӣ низ омӯхта шавад. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ сарчашмаҳои таърихӣ ҳуқуқии Тоҷикистон, қонунгузори амалкунандаи ҚТ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба мавзӯи рисола омӯхта шуда, монандӣ ва фарқият, ҷиҳатҳои мусбат ва манфии онҳо муайян карда шудааст.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур бо истифода аз усули шаклӣ-ҳуқуқӣ танзими анъана ва ҷашну маросим ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ баррасӣ шуда, мафҳум ва унсурҳои таркибии он муайян карда шудааст. Ба воситаи усули мантиқӣ-забонӣ масъалаҳо бо тартибе мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд, ки дар он истифодаи истилоҳ ва ибораҳои аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ пешниҳодкарда шуда ягонагӣ ва ҳамбастагии онҳоро метавон ба осонӣ муайян ва ошкор намуд. Усулҳои ишорагардида дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, то ин ки мавзӯи таҳқиқшаванда ҳамачониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар раванди таҳияи таҳқиқоти илмӣ мо аз Конститутсияи ҚТ, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ, барнома ва стратегияҳои давлатӣ истифода намудаем. Дар ҷараёни омода намудани рисолаи илмӣ махсусан Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 марти соли 2018, №95 «Дар бораи Низомномаи намунавии комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим», Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 марти соли 2018, №96 «Дар бораи Низомномаи намунавии комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим», инчунин санадҳо ва омили вазорату идораҳо ва мақомоти ваколатдори давлатӣ ҳамчун заминаи эмпирикӣ хизмат намудаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Рисолаи мазкур аввалин рисолае мебошад, ки ба таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии анъанаҳо ва ҷашну маросими тоҷикон, сарчашмаҳои пайдоиш ва танзими онҳо, табиату хусусиятҳои

онҳо ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ ва акси танзимкунандагии онҳо дар ҷомеа бахшида шудааст. Дар рисола бори аввал аз тариқи таҳлили муқоисавӣ собит карда мешавад, ки дар байни анъана ва ҷашну маросими марбут ба ҳаёти хонаводагии зардуштӣ ва исломӣ аз лиҳози маъно ва аҳдофу нақши иҷтимоӣ як навъ ҳамоҳангии арзишӣ ва фарҳангӣ вучуд дорад. Дар рисола бори аввал вазъи ҳуқуқии анъанаҳо ва ҷашну маросими тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба тартиби хронологӣ таҳқиқ шуда, таснифи соҳавӣ ва пайдоиши онҳо анҷом дода шудааст. Муҳимтарин навоғонии рисола дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ он аст, ки расму оин ва маросим думболи қонунгузории кишвар нахустин маротиба аз қаринаи илми ҳуқуқ таҳлил ва баррасӣ мегарданд.

Нуктаҳои ба Ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба Ҳимоя нуктаҳои илмии зерин пешниҳод мешаванд, ки онҳо навоғонҳои таҳқиқоти диссертациониро ифода месозанд:

1. Ҳар як насли инсонӣ барои ҳалли масъалаҳои ҷомеаи муосири худ аз таҷрибаи иҷтимоии наслҳои гузашта истифода менамояд. Сабаби асосии эҳтиром ва риоя шудани анъанаҳо ва ҷашну маросим муттасалият, мубрамият, ҷавобгӯӣ ниёзҳои моддиву маънавӣ ва қобили қабул будани онҳост. Аз ин рӯ, танҳо ҳамон анъанаҳои ниёгон барои насли имрӯз қобили қабул ва танзим мебошанд, ки мазмуни созандаи худро барои наслҳои оянда ҳамчун муносибати арзандаи ҳифзшаванда гум накарда, ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа нақши мусбатро иҷро карда метавонанд. Муҳимтарин қиммати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар шаклирии ҳаёти иҷтимоӣ, давлатӣ ва ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки халқ ҳамчун иттиҳоди сиёсӣ васлияти маънавӣ, моддӣ ва мафкуравии худро дар васати наслҳои инсонӣ ҳифз менамояд. Насли нави инсонӣ ҳамчун идомаи наслҳои гузашта бо ҳифзи урфу одатҳои мусбати ниёгон пайванди таърихии фарҳангу тамаддунро таъмин менамояд. Насли нав аз нав давлату ҷомеа намесозад, балки урфу одат ва анъанаҳои мавҷударо ҳамчун давоми наслҳои гузашта одатан то сатҳи муайян такрор менамояд. Дар ҳамин такрорёбии сифатӣ мазмуни ҳастии тамаддунҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ равшан мегардад.

2. Анъанаҳо ва ҷашну маросими дорои мазмуни прогрессивӣ ҳамчун таҷриба аз насл ба насл гузашта истода, дар баробари нигоҳ доштани принципҳои ғоявӣ худ, шаклан мутобиқи талаботи замон тағйир ва тақомул меёбанд, унсурҳои кӯҳнаи онҳо аз байн мераванд ва ҷои онҳоро унсурҳои нав мегиранд. Таҳаввули рушди анъанаҳо метавонад ба таври стихиявӣ ва ё ба таври мурағтабу идорашаванда ҷараён гирад. Рушди стихиявӣ анъанаҳои миллӣ дар ҷомеа дар давраҳои

мугашаннич ва пурошӯб сурат мегирад. Рушди бонизоми анъанаҳо ва чашну маросими миллӣ замоне имконпазир мегардад, ки онҳо дар сатҳи қонун танзим шуда, таҳти ғамхориву сарпарастии давлат ва ҳимояву назорат амал кунанд.

3. Анъана ва чашну маросим ҳамчун унсури такмилёбандаи ҷамъият догма набуда, ҳосияти тағйирпазириро вобаста ба шароит ва сатҳи зиндагии халқу миллатҳо доро мебошанд. Ҳар насли оянда на танҳо ҳақ дорад, ки анъанаю маросими мавҷударо риоя намояд, дар баробари он, ҳамон миқдор ҳуқуқ пайдо менамояд ва муваззаф мегардад, ки бо тағйир ёфтани вазъу шароитҳо ба ин анъанаю маросим дар доираи манфиатҳои наздику дури халқ назар намуда, ба таври имконпазир шароити зиндагӣ бо онҳо муносибат карда, урфу одат ва анъанакоро ба манфиати худ таҷдиду танзим намояд. Чунин таъсирирасонӣ аз назари табиати ҳуқуқӣ ҷанбаи афзалияти ақлии танзими муносибатҳои ҳуқуқиро дошта таҳти усули «хирад, манфиат ва муносибат» сурат мегирад, ки дар сарғаҳи он назарияи авлавияти ақли инсонӣ бо ҳифзи манфиатҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ қарор мегирад. Ақсуламали ин ҳолат «одат, завқи табиӣ ва иродаи тобеи он» мебошад, ки имкони ҳимояи манфиатҳои аслии инсонро мушқил менамояд.

4. Анъана ва чашну маросим аз назари неруҳои ташаккул аз табиати зухур ва шаклгириашон ба навъу намудҳои мухталиф ҷудо мегарданд. Аз ин нуқтаи назар онҳоро мумкин аст ба анъанаҳои дар заминаи равобит ва таъсири мутақобилаи инсон бо табиат пайдошуда, дар заминаи эҳсосоти эътиқодӣ зухуркарда, дар заминаи дарки ақлии ҳодисаҳои иҷтимоӣ пайдошуда тасниф намуд. Дар гузашта дар рушду тақомули низоми ҳуқуқии ҷомеаҳои мутамаддин нақши аз ҳама муҳиму калидиро анъанаҳои динӣ иҷро мекарданд ва хусусиятҳои хоси дилхоҳ низоми ҳуқуқӣ ҳатман аз меъёрҳои ҳуқуқии ин ё он дин ё мазҳаби муайян маншаъ мегирифт. Аз ин рӯ, таҳқиқи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ барои дарки роҳу воситаҳо ва дараҷаи таъсирирасонии дин ба раванди таърихии инкишофи ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ ҳам дар гузашта ва ҳам дар замони муосир хеле муҳим мебошад.

5. Дар ҷомеаҳои шахрвандӣ ва давлатҳои демократии муосир ҳама гуна меъёрҳои иҷтимоӣ ва шаклҳои шуури ҷамъиятӣ хоҳ таърихӣ бошанд ва хоҳ муосир танҳо дар доираи озодихою имкониятҳои пешбиникардаи низоми ҳуқуқӣ ҷоиз мегарданд. Аз ин рӯ, густариши аз имкониятҳо зиёди ҳар як меъёри иҷтимоӣ, зиёдаравии бечои ҳар як шакли шуури ҷамъиятӣ ва ё тавсеаи аз андоза бештари анъанаи динӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ногузир ба фазои ҳуқуқӣ таъсири манфӣ расонида,

боиси заъфу нуксон пазируфтани на танҳо низоми демократӣ, балки заъфияти арзиши озодӣ ва баробарии ҳуди адён ва низоми дунявият ме-гарданд. Аммо ин андеша низ дар навбати худ сарҳади фаҳм ва муно-сибати дурустро тақозо дошта, ҳаргиз чунин маъно надорад, ки дар ҷомеаҳои дунявӣ демократӣ анъанаҳои динӣ бояд ҳатман ва пурра аз низоми ҳуқуқӣ ронда ва берун карда шаванд. Роҳи беҳтарини баргараф кардани ҳатари экспансияи анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқӣ ҷомеаҳои демократӣ риояи қонуни озодии вичдон ва танзими ҳуқуқии фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва бевосита ҳуди анъана ва ҷашну маросими динӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бо-раи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» худ падидаи фарҳангии мебошад, ки дар таърихи муосири давлат ва ҳуқуқ назири ҳудро надорад. Як хислати муҳимми қонуни мазкур дар он аст, ки вай танҳо бори амонати қонунро надошта дар як замон иқдоми Роҳбари давлат дар ислоҳоти ҳаёти иҷтимоӣ аз даричаи ҳуқуқ аст, ки ҳадафи ниҳоияш ташаккули миллати муосири сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷавобгӯ ба таҳдиду ҳатарҳои нави олам аст.

6. Тавсифи умуминазариявии анъанаи динӣ дар ҳуқуқ гуфта таҳлили хусусиятҳои барои ҳамаи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ хос, ки таби-ат ва нақши онҳоро дар низоми ҳуқуқӣ инъикос менамоянд, дар назар дошта мешавад. Ба ин гуна хусусиятҳои анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ шомил мешаванд:

- 1) Замони мушаххаси пайдоиши анъана;
- 2) Мавҷудияти манбаъҳои маҳсули анъана;
- 3) Соҳаи амалияи анъана;
- 4) Омилҳои густариши анъана;
- 5) Хусусияти паҳншавии анъана ва роҳҳои экспансияи он.

Пайдоиши як дини муайян дар ҷомеа ва баланд шудани аҳаммияти он ҳамчун омилҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба чунин ҳолат оварда ме-расонад, ки ҳама гуна сарчашмаи анъанаи ҳуқуқӣ-диниро тавлид наму-да, онро дар як шакли муайян ифода мекунад. Ҳамин тавр, анъанаҳо аз имконият ба воқеият табдил ёфта, ба таркиби низоми ҳуқуқӣ ворид мешаванд.

Соҳаи амалкарди анъанаи динӣ дар ҳуқуқро асосан ду навъи тар-кибии муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд:

1) Муносибатҳои динии дорои моҳияти ҳуқуқӣ (фароизу суннатҳо, маросим ва муқаррароти динии марбут ба ибодату ниёш, муносибати байни диндорон ва иттиҳодияҳои динӣ, муносибати дин ва давлат;

2) Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ченаки ахлоқӣ доранд, яъне муносибатҳои, ки дар онҳо субъекти ҳуқуқ, хангоми содир намудани рафтор на танҳо ба меъёри ҳуқуқӣ, балки меъёрҳои ахлоқӣ ё динӣ-ахлоқӣ низ таъяс мекунад.

7. Сатҳу дараҷа ва ҳудудҳои амалкарди ҳар як анъанаи мушаххаси динӣ-ҳуқуқиро бо таваҷҷуҳ кардан ба се ҳолати мушаххас муайян кардан мумкин аст:

а) робитаи ақидаи диние, ки сарчашмаи анъана мебошад бо муносибатҳои, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил мешаванд;

б) то кадом дараҷа аз таъсири дин озод будан ва хусусияту моҳияти дунявӣ доштани низоми ҳуқуқӣ;

в) тамсила (модел)-и муносибати давлат бо ниҳодҳои динии ҷомеа.

8. Низоми анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон анъанаҳои хусусияти байналмилалӣ-умумимусулмонӣ доштаи динӣ, инчунин, анъанаҳо ва ҷашну маросими зиёди этникӣ-фарҳангиро дар бар мегирад, ки онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ ва маънавӣ татбиқ меёбанд. Як қисми онҳо дар даврони зардуштӣ, қисми дувумашон дар давраи исломӣ ва қисми сеюмашон дар давраи истилои минтақа аз ҷониби ғосибон, ки муддатҳо ҳукмронӣ кардаанд (юнонию макдунӣ, қабилаҳои саҳронишин, муғулҳо ва амсоли инҳо) пайдо шуда, ҳазинаи фарҳанги миллии моро ғановат бахшидаанд. Илова бар ин, дар замони шуравӣ низ як силсила ҷашну маросим ва анъанаҳои ҳоси фарҳанги шуравӣ ташаккул ёфтаанд. Аз лиҳози мансубият ё даврандешӣ таърихӣ онҳоро ба чор қисмати асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

а) анъанаву маросими тоисломӣ;

б) анъанаву маросими исломӣ;

в) анъанаю маросими бо урфу одатҳои халқҳои истилогар маҳлутшуда;

г) анъанаю маросим дар замони шуравӣ ташаккулёфта.

Тибқи таснифи соҳавӣ онҳо асосан ба қисматҳои зерин тақсим мешаванд: оилавӣ-маишӣ; иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва хоҷагидорӣ; давлатдорӣ ва ҳуқуқ; ибодат ва диёнат.

9. Сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими анъана ва ҷашну маросими тоисломии тоҷиконро таълимот ва меъёрҳои тавсияҳои ҳуқуқии дини зардуштӣ ташкил медиҳанд, ки дар Авесто ва дигар китобҳои зардуштӣ ифода ёфтаанд. Дар сарчашмаҳои дини зардуштӣ издивоҷ ҳамчун як омили муҳими рушди ҷомеаи маздопарастон (зардуштиён) эътироф шуда, зарурати бастании шартномаи никоҳ, риояи ҳуқуқу уҳдадорӣҳои

оилави аз чониби ҳамсарон, хифзи ҳукуки фарзандон ва ғайра шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Анъанаҳои ғаҳворабахшон ва хостгорӣ, ки имрӯз дар байни тоҷикон маъмуланд, низ аз анъанаҳои тоисломии зардуштӣ сарчашма гирифтаанд.

10. Сарчашмаҳои ҳукуки танзими анъанаҳо ва чашну маросими тоҷикон дар давраи исломӣ – принципҳо ва меъёрҳои ҳукукии мебошанд, ки бевосита дар Қуръон ва Ҳадис ифода ёфтаанд. Дар давраи исломӣ дар низоми анъана ва чашну маросими миллии тоҷикон як навъ синтези анъанаҳои даврони гузашта бо анъанаҳои давраи исломӣ ба амал омад, ки хусусияти созанда дошта, боиси ислоҳ ва таҷдиду тақмили хазинаи фарҳанги милливу динии тоҷикон гардид. Дар натиҷа аксарияти анъанаҳо, урфу одатҳо ва чашну маросими қадимаи тоҷикон, ки хусусияти прогрессивона ва башардӯстона доштанд, тавассути сарчашмаҳои ҳукуки мусулмонӣ ба ҳайси меъёрҳои иҷтимоӣ эътироф шуда, минбаъд мавҷудияти худро то замони мо муттасилона идома додаанд.

11. Дар давраи шуравӣ ва то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» чашну маросими суннатии тоҷикон, маҳсусан, чашни хонадоршавӣ ва маросими азодорӣ, хеле тағйир ёфта, бо унсурҳои фарҳанги бегона, хурوفотҳо ва ифроту тафритҳои зиёде гирифтдор шуда, ниҳоят серхарҷ шуданд ва дар чунин шакл баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ то хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ ва қабули қонуни мазкур баргузор мешуданд. Умуман, то қабул шудани қонуни дар боло зикргардида анъанаҳо ва чашну маросими суннатии тоҷикон ба таври стихиявӣ рушд намуда, мазмуну моҳияти созандаи аслии худро гум карда буданд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», маҳз барои рафъи ин мушкилоти иҷтимоӣ қабул гардид. Қонун бо манъи маърақаҳои серхарҷ ва маҳдуд кардани хароҷот, доира ва макону замони баргузории маърақаи чашнҳо, фишори хароҷоти ниҳоят сангини чашну маросими бо хурوفот маҳлутшудаи миллиро барои мардуми камбизоат коҳиш дода, ба онҳо имконият дод, ки чашну маросими суннатии худро бо харҷи камтар баргузор кунанд. Қонун на танҳо боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум шуд, балки омили рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии шаҳрвандони ҷумҳурӣ гардида, ҳамчун қонуни сирф милли аз тарафи дигар, асолати ҷавҳарии анъанаҳо ва чашну маросими миллии моро барқарор намуд ва онҳоро ба самти дурусти рушду такомил равана сохт.

Зимни анҷом додани таҳқиқоти илмӣ аз ҷониби муаллиф як қатор тавсияҳои амалӣ пешниҳод шуданд:

1. Таҳқиқи сарчашмаҳои таърихӣ собит намуданд, ки чашнҳои расмии Наврӯз, Тиргон, Сада ва Меҳргон муҳимтарини чашнҳои ниёгони қадими мо ба шумор мерафтанд. Ин чашнҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва дигар кишварҳои форсиабон дар давраи исломӣ низ мисли гаҳворабахшон, хостгорӣ, паймони издивоҷ (шартномаи никоҳ) ва як силсила урфу одатҳои дигари даврони бостон маҳфуз монда, аз ҷониби мардум чашн гирифта мешуданд.

Омили асосии нофаҳмиҳо агрофи идҳои миллии мо танҳо аз надонистани таърих ва тартиби баргузории онҳо набуда, инчунин, ба тарзи зарурӣ танзими ҳуқуқӣ нагаштани ин идҳост. Мо гарчанде қисмате аз маросими миллии худро ба низом дароварда бошем ҳам, вале то ҳанӯз масъалаҳои ҳуқуқии баргузории идҳои миллии худ ба монанди Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргонро дар даст надорем. Бинобар он имрӯз вақти он расидааст, ки дар низоми қонунгузориамон қонуни махсуси миллии дигаре қабул шавад, ки тартиби баргузорӣ, вақт ва ҳамбастагии идҳои миллиамонро бо хунаҳои мардумӣ ва касбу кори аҷдодӣ васл намуда идҳои таърихии халқамонро дар хизмати Ватан ва миллат гузорем.

2. Дар шароити муносири рушди фазои ҳуқуқӣ, ки давлати мо тибқи ҳидояти Пешвои муаззами миллат ҳадафи навбатии худ гузаштан аз шакли хоҷагидорӣ аграрӣ ва ба истехсолоти саноатиро муайян кардааст, дастгирии секторҳои хоҷагии кишлоқ, ки ба рушди саноати миллии нигаронида шудааст, аз ҳар ҷиҳат ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин рӯ, ҷиҳати рушди соҳаҳои муайяни хоҷагидорӣ кишвар, дастгирии давлатии касбҳои гуногун дар партави идҳои миллии ва анъанавӣ, ки ба навҳои муайяни хоҷагидорӣ пайвандӣ доранд, ба соҳаҳои муайяни хоҷагии халқ имтиёзу дастгириҳои молиявӣ муқаррар намуда, таъиноти моҳияти онҳоро дар рушди иқтисодиёти миллии бо хотираи таърихӣ ва рамзи фарҳангӣ неру бахшидан ба рушди давлатдорӣ миллии хизмат хоҳад кард.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз зумраи қонунҳои мебошад, ки пайваста дар ҳаёти мардуми кишвар мавриди татбиқ қарор гирифта дар ҳамбастагӣ бо вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва ҳамроҳ бо розу ниёзи мардум пайваста зарурат ба такмил ва тавсеаро дорад. Таҳқиқоти мавзӯ ва таҷрибаи беш аз даҳсолаи қорӣ дар ин самт водор кард, ки ҷиҳати баланд бардоштани сифати татбиқи он пешниҳодҳои мушаххаси зеринро дар такмили он ироа дорем:

а) Дар моддаи 2-и Қонун мафҳумҳои «чашнҳои расмӣ», «зиёфати расмӣ», «оши тӯй», «ақиқа» ва «доираи оила» бо мусолиҳа ва машварати мутахассисони ҳуқуқ ва иҷтимоъшинос ҷойгир карда шаванд;

б) Ба мақсад мувофиқ аст агар, ҷавобгарии шахсони вайронкунандаи талаботи қонун вобаста ба дараҷаи гуноҳашон ва таъсиршон ба вайрон намудани талаботи қонун дар кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури тачдиди назар мешуд, зеро зиёд шудани теъдоди 10-15 нафар меҳмонон на ҳамеша бо гуноҳи соҳиби маърака руҳ медиҳад ва ё риоя нагардидани шакли ҳаттии бастании шартнома бо санъаткор ба табиати баргузори чашну маросим вобаста нест;

в) Ба мақсад мувофиқ аст, ки тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои ҷамъиятӣ, ки дар моддаи 5 ишорати 1-и қонун пешбинӣ шудааст, такмил дода шавад. Аз ҷумла, вучуди нақшаи корӣ, тарғиби арзишҳои миллӣ, корҳои фаҳмондадиҳӣ атрофи татбиқи меъёрҳои қонун, ҳисоботи расмӣ онҳо ба роҳбарияти ташкилоту идора ва пешниҳоди ҳисоботи семоҳа ба мақоми ваколатдори ҳудудӣ дар қонун ҳатмӣ пешбинӣ карда шавад, зеро риоя нагардидани иддае аз амалҳои мазкур дар амалия масъалаи ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашидани онҳоро ба миён овардааст.

г) Тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар моддаи 5 тачдиди назар шуда, ба онҳо ҳуқуқ дода шавад, ки дар доираи муқаррароти қонун вақти баргузори, тартиби ташкил ва гузаронидани маъракаҳоро вобаста ба махсусияти маҳал ва минтақа муайян намоянд.

4. Ҳамчунин ба мақсад мувофиқ медонем, ки ҷиҳати тавсеа додани фаъолияти комиссияҳои доимӣ ва ҷамъиятӣ ба Низомномаи намунавии комиссияҳои доимӣ ва ҷамъиятӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, тағйироту иловаҳои назаррас дар самти фаъолияти ташкилӣ- ҳуқуқӣ ворид карда шавад. Аз ҷумла, фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар давоми ҳар шаш моҳ як маротиба дар Маҷлисҳои вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот оид ба рафти корҳои тарғиботӣ ва назорату иҷроии татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» шунида шавад.

5. Ҷиҳати иҷроии қисми 2 моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тартиби дар сатҳи давлатӣ чашн гирифтани санаи таъсиси идораву муассисаҳо, зодруз ва ёдбуди шахсоне, ки ба давлат ва ҷамъият

хизматҳои шоиста кардаанд» ҳарчи зудтар омода карда шавад, зеро то ханӯз масъалаи татбиқи дурусти меъёри мазкур мушкилиҳо дорад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомёфта аз арзиши муайяни илмӣ ва амалӣ бархӯрдор мебошанд. Онҳо барои таҳлили маълумоти қонёқунанда дар бораи мафҳум, мазмуну мундариҷа, анвоъ, табиати ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои густиришу рушди анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон, сарчашмаҳои пайдоиш ва танзими ҳуқуқии онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ мусоидат менамоянд.

Дастовардҳо ва натиҷаҳои илмии таҳқиқоти мазкурро ба сифати мавод дар раванди таълими таърихи ҳуқуқ ва давлат, фарҳангшиносӣ, диншиносӣ, чомашиносӣ, курсҳои махсус оид ба таърихи фарҳанги тоҷикон, инчунин ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи донишҳои назариявӣ соҳавии кормандони мақомоти давлатии масъулини қорҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросим ва чома, инчунин дар такмил ва таҷдиди меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Эътимоднокии таҳқиқоти диссертатсионӣ тавассути истифодаи усулҳои умумии илмӣ ва махсуси илмӣ, таҳлили қонунгузори ватанӣ ва хориҷӣ, омӯзиши адабиёти умумӣ ва махсус оид ба таҳқиқот ва рисолаҳои як қатор олимон, ки нуктаҳои назари илмии муосирро оид ба сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим инъикос менамояд, ба даст оварда шудааст.

Эътимоднокии таҳқиқоти диссертатсионӣ, инчунин аз истифодаи заминаҳои васеи таҷрибавӣ, ки дар шакли маълумотҳои гуногуни омӯрӣ, ҷамъбасти маводи таҷрибаи судӣ ва таҳлили як қатор парвандаҳои маъмурий оварда шудаанд, бармеояд. Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқоти рисолаи илмӣ ба он хотир эътимодноканд, ки онҳо дар асоси таҳлили Конститутсияи ҚТ, Кодекси маъмурии ҚТ, Қонунҳои ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар ҚТ», «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ва ғайра ба даст омадаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси илмии 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмӣ-амалӣ, инчунин дар таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва тағйири иловаҳо ба он тасдиқ карда мешавад. Ҳамзамон, тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар санади тавсиявии Комиссияи илмӣ-амалии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ «Оид ба ворид намудани натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқотии мавзӯи диссертатсионӣ чиҳати истифода бурдани он дар фаъолияти конунгузории кумитаҳо ва комиссияҳои дахлдори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 марти соли 2020.

Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар як қатор конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар шакли маъруза пешниҳод гардидаанд. Аз ҷумла:

а) байналмилалӣ:

– Конференсияи IV Душанбегии байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи: «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар ҶТ: анъана ва таҳаввулот» (Душанбе, 2012). Маъруза дар мавзӯи: «Заминаҳои ҳуқуқии нигоҳ доштан ва инкишофи иҷтимоию фарҳангии анъанаҳо»;

– Конференсияи илмию амалии байналмилалии «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (Душанбе, 2014). Маъруза дар мавзӯи: «Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ»;

б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ «Ҳолати иҷтимоию фарҳангии анъанаҳо дар ҶТ» (Душанбе, 2011). Маъруза дар мавзӯи: «Дин ва анъанаҳои иҷтимоию фарҳангӣ»;

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 2020). Маъруза дар мавзӯи: «Танзими ҳуқуқии ҷашну маросим – тақозои ҳуқуқи манфиатҳои инсон».

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар 1 монография 9 мақолаи илмӣ дарҷ шудаанд, ки аз ин шумора 6 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии ат-

тестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақолаҳо дар нашрияҳои ватанӣ ва хориҷӣ интишор шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз номгӯйи ихтисорот ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо ва номгӯи адабиёт (маъхазҳо) иборат мебошад, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот мувофиқат менамоянд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 228 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар **муқаддима** масъалаҳои мубрамаӣ ва навгонии мавзуи баррасишаванда масъалагузори шуда, мақсад ва вазифаҳои рисолаи илмӣ муайян гардида, роҳҳои илмӣ расидан ба мақсаду вазифаҳо пешбинӣ гашта, муқаррарот ва андешаҳои илмӣ муаллиф атрофи масъалаҳои баррасишаванда ба маърази ҳимоя пешниҳод шудаанд. Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқот барои илм ва амалия ва роҳҳои пайвандии онҳо дар ҳаёти ҳуқуқӣ мавриди инъикос қарор гирифта, соҳтор ва ҳаҷми рисола мушаххас гардидааст.

Дар боби якум – «Тавсифи умуминазариявии мафҳум ва табиати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим» мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар он масъалаҳои мафҳум ва табиати ҳуқуқии анъанаҳо ва ҷашну маросим: тавсифи умуминазариявӣ; тавсифи табиати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросими тоҷикон ва соҳаҳои густариши онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар зербоби якуми боби мазкур – «**Мафҳум ва табиати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим: тавсифи умуминазариявӣ**» анъана ва ҷашну маросим меъёрҳои – таърихан ташаккулёфта ва нисбатан устувори рафтор, тарзи зиндагӣ ва рӯзгордорӣ хоси ин ё он халқ ва миллат аст, ки аз насл ба насл ба мерос гузашта, дар афқору хотираи аҳли ҷомеа ҳамчун қоидаи рафтори қобили эътироф нақш бастаанд. Анъана дар сарчашмаҳои илмӣ ва фарҳангшиносӣ намуди махсуси алоқаи иҷтимоӣ шинохта шудааст, ки хангоми амали арзишҳои фарҳангӣ таҷрибаи ғайриҷамъаӣ наслҳои гузаштара дар худ инъикос намуда, дар зинаҳои гуногуни таърих бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои нави амалӣ таъбир қарда мешавад.

Маълум аст, ки шаклу мазмуни арзишҳои фарҳангӣ, ки дар шарҳи мафҳуми анъана вучуд дорад, новобаста аз он ки дар мазмунгирӣ ва табиати ботинии онҳо таъсири амиқ доранд, дар қушода додани моҳият ва ҷавҳари он ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавад. Зеро анъана ва ҷашнҳои мардумӣ ва ё маросим, ки мо атрофи он ҳарф заданӣ

ҳастем, бештар чанбаи меъёрӣ ва иҷтимоӣ дошта, аз ин рӯ бо таҳқиқи тарзи зуҳур ва таъсири онҳо ба муносибатҳои иҷтимоии мо моҳият ва мазмуни ҷавҳарӣ-аслии онҳоро дурусттару комилтар дарку маърифат мекунем. Тарзе бузургони илм қайд кардаанд, халқ, миллат, давлат – организи зиндаанд ва онҳо ҳар дафъа бо насли нав аз нав тавлид намешаванд, балки зиндагии худро аз наслҳои гузашта то оянда тавассути урфу одат ва анъанаҳои идома медиҳанд. Омили ҳамин давомияти ҳазинаи маърифатӣ, фарҳангӣ ва ҳатто ҳуқуқии ҷомеа урфу анъана аст. Яъне маҳз доимӣ ва пайваста будани онҳо хусусияти анъанаро касб менамояд ва барои низому тартиби ҷомеа хизмат мекунад.

Ҳангоми зери шубҳа мондани пайвастагӣ ва мунтазамӣ мо бо таъсири мухталифу тазодманди ҷамъиятӣ рӯ ба рӯ мешавем, ки на ҳамеша ба рушди муътадил мусоидат менамоянд. Таъсири ҷамъиятӣ дар қатори дигар омилҳо таҳти танзими одатҳо ва анъанаҳои низ қарор мегирад. Дар ин чанба мо боз ба як масъалаи печидаи дигар рӯ ба рӯ хоҳем шуд, ки он масъалаи таносуби фардият ё озодии шахсӣ бо анъана аст, яъне, фардият ва анъана дар шароити ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлати комилан демократӣ то кадом дараҷа аз ҳам озод ва ба ҳам созгор мебошанд?

Як қисми ҷомеаи муосири анъанавӣ, аз як тараф, зимни тамоюл ба озодиҳо ва арзишҳои демократӣ метавонад то ҳадде зиёдаравӣ кунад, ки на танҳо анъанаҳои маросим, балки умуман хувият ва асолати фарҳангии миллии худро аз даст диҳад ё ба ҳукми фаромӯшӣ супорад. Аз тарафи дигар, қисми дигари ҷомеаи тағйирёбанда ба одату анъанаҳои вафодор менамояд ва барои паҳншавию идомаи онҳо пойфишорӣ мекунад. Пас чӣ бояд қард? Ин ва дигар саволҳои дар ин қисмати рисола ҷавоби илмӣ худро пайдо кардаанд. Дар ин зербор ҳамаҷунин муҳимтарин масъалаи рисола, яъне озодиҳои фардӣ ва раванди демократикунонии ҷомеа метавонанд таъсиррасонии иҷтимоиро аз риояи анъанаҳои комилан бардоранд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар зербори дуҷуми боби якум – **«Тавсифи анъана ва ҷашну маросими тоҷикон тибқи табиати ҳуқуқӣ ва соҳаи густариши онҳо»** навҳои мухталифи анъана ва ҷашну маросими тоҷикон аз назари меъёрбандӣ ба шаклҳои шуури ҷамъиятӣ тавсиф шудаанд. Дар миёни онҳо анъанаҳои динӣ ва ҷашну маросими бостониву асримиёнагӣ, аз лиҳози густурдагии таъсирашон дар таърих ва шаклгирии низоми ҳуқуқии ҳар як ҷомеаи миллий ва умуман ба ҳуқуқи умумибашарӣ, аз муҳимтарин қисми таркибии низоми анъанаҳои эътироф шудаанд. Вале, анъанаҳои динӣ танҳо як қисми маҷмӯи бузурги

анъанаҳо ва чашну маросими аз гузашта меросмондаи милливу фарҳангии ҳар халқ мебошанд. Низоми анъана ва чашну маросими миллии тоҷикон ба ғайр аз анъанаҳои хусусияти байналмилалӣ-умумимусулмонидоштаи динӣ, инчунин, анъана ва чашну маросими зиёди этники-фарҳангиро дар бар мегирад, ки онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ ва маънавӣ таъбиқ меёбанд. Як қисми ин мероси фарҳангӣ дар даврони зардуштӣ, қисми дувумашон дар давраи исломӣ, савумиҳо дар замони шӯравӣ пайдо шуда, ҳазинаи фарҳанги миллии моро ғановат бахшидаанд. Дар замони Истиклол, ба шарофати рушди муносибатҳои фарҳангӣ ва иқтисодиву тичоратӣ бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон ва шиносоии мардум бо фарҳангу маданияти халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон ва як қатор омилҳои дигар раванди пайдоиши анъанаҳои хусусияти демократӣ ва дунявидошта оғоз ёфтааст, ки онҳо низ ба ҳазинаи фарҳанги миллии мо ворид шуда, онро шукӯҳу таровати тоза мебахшанд. Ҳамин нуктаҳоро ба назар гирифта, дар ин фасли рисола масъалаи таснифу таҳқиқи низоми анъана ва чашну маросими тоҷикон дар замони муосир аз назари заминаҳои ҳуқуқӣ таҳлилу баррасӣ шудааст.

Анъана ва чашну маросими тоҷиконро аз нуқтаи назари мансубияти онҳо ба ин ё он соҳаи ҳаёт ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: Анъанаҳои марбут ба касбу ҳунар, фаъолияти истеҳсоли ва хоҷагидорӣ. Ба ин гурӯҳ анъанаҳои марбут бо соҳаҳои кишоварзӣ чорводорӣ, инчунин анъанаҳои марбут бо як қатор шугӯҳ ва касбу пешаҳои суннативу аҷдодӣ шомил мешаванд. Яке аз ин гуна анъанаҳои миллии тоҷикон – чашни Наврӯзи фарҳундапай аст.

Дар боби дуюм – «Таҳавули сарчашмаҳои танзими анъана ва чашну маросим: шаклҳои динӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар Тоҷикистон» ҳамачониба таҳлил гардида дар он мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ аз назари мавзӯи баррасишаванда; сарчашмаҳои танзими анъана ва чашну маросим дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ; танзим ва таҳавули анъана ва чашну маросим дар партави сарчашмаҳои ҳуқуқи муслмонӣ мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифта, ҳулосаҳои судманд, ҷиҳати тақмили мафҳумҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ пешниҳод шудааст.

Дар зербоби якуми боби дуюм – «**Мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ аз назари мавзӯи баррасишаванда**» мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ ва хусусияту вазифаҳои он дар партави таҳқиқоти муосири илмӣ аз дидгоҳи назария ва таърихи ҳуқуқ таҳлил ва ташхис шудааст. Афзоиши нуруи ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ҳодисаи нав ва танҳо ҳосил замони муосир нест. Аз лиҳози собиқаи таърихӣ генезиси ҳуқуқ раван-

ди ниҳоят тулонӣ буда, дар масири таърих баробари пайдо шудани нахустин давлатҳо оғоз гардида, тадричан бо устувор шудани муносибатҳои синфӣ мавқеи худро васеъ намуд. Ҳуқуқ ҳодисаи иҷтимоии дорои мазмуни дохилӣ ва шакли ифодаи берунаи хеш аст, ки бо категорияи «мазмун ва шакл» ифода мегардад. Олимон дуруст қайд мекунанд, ки аз он замоне ки ҳуқуқ пайдо шуд, масъалаи сарчашмаи ташкилӣ, шакли ифодаӣ ва мавҷудияташ диққати аҳли илмро пайваста ба худ кашидааст. Доир ба таносуби мазмун ва шакли ҳуқуқ дар адабиёти ҳуқуқӣ фикрҳои гуногун вучуд доранд. Ба масъалаи мазкур назарияҳои табиӣ, патриархалӣ, органикӣ, руҳӣ, динӣ, интегратсионӣ, либертарӣ, юридикӣ, шартномавӣ, нормативӣ, позитивизми ҳуқуқӣ, зӯрварӣ ва ғайра зери таъсири дидгоҳҳо ва ҷаҳонбинии қобили қабули худ баёни назар менамоянд. Таҳлили назарияҳои мазкур имкони таснифи онҳоро дар 4 самти асосӣ имконпазир мегардонад:

1) Мазмуни ҳуқуқро иродаи табақаи муайяни иҷтимоӣ ё халқ ташкил медиҳад;

2) Мазмуни ҳуқуқ дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода меёбад, ки онҳоро давлат муқаррар мекунад;

3) Мазмуни ҳуқуқ дар табиати инсон ва манфиатҳои ӯ нуҳуфта аст;

4) Мазмуни ҳуқуқ аз табиати иродаи Худованд мабдаъ мегирад.

Дар зербоби дуюми боби дуум – **«Сарчашмаҳои танзими анъана ва ҷашну маросим дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ»** таҳлили мухтасари низоми анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон амалӣ гашта, ҷашнҳои Наврӯз, Тиргон, Мехргон ва Сада маросими марбут ба ташкили оила ва муносибатҳои оилавӣ, меҳнатӣ-ҳочагидорӣ, давлатдорӣ, диндорӣ в ғ., ки собиқаи ниҳоят тӯлонии таърихӣ доранд, мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Қайд мешавад, ки ҳанӯз дар Авасто ва дигар сарчашмаҳо ва ёдгориҳои хаттии фарҳанги тоҷикон мардуми ориёитабор ба масъалаи танзими ҳуқуқи онҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Қисмати дигари анъана ва ҷашну маросим, масалан, рӯзадорӣ дар моҳи шарифи Рамазон, идҳои Фитр ва Қурбон ва дахҳо расму оинҳо, урфу одатҳо ва хурофоти дар байни мардум ривҷ ёфтаи бо онҳо алоқаманд, дар давраи исломӣ пайдо шудаанд. Аз ин лиҳоз, дар ин фасли рисола мо бо вазъи ҳуқуқи аз лиҳози таърихӣ қадимтарин ва муҳимтарин анъанаҳо ва ҷашну маросими милливу динии тоҷикон дар давраҳои қадим ва асримиёнагӣ мухтасар шинос шуда, баъдан ба масъалаи танзими онҳо дар замони муосир рӯ меорем.

Ба ин ҳақиқат, ки аҷдоди этникии миллати мутамаддини тоҷик, яъне суғдиҳову бохтарихо, хоразмиҳову фарғонагиҳо ва умуман ориёиҳои қадим, ҳазор сол қабл аз зуҳури ислом соҳиби низоми мукаммали динӣ-ҳуқуқӣ бо номи ҳуқуқи зардуштӣ буданд, имрӯз ҳеҷ як муҳаққику муаррихи солимфикр ва ҷӯи ҳақиқату адолати таърихӣ шубҳа намекунад. Дар ин қисмат дар таъя бар асари бунёдии «Низоми ҳуқуқи зардуштӣ»⁴², ки дар он таълимоти ҳуқуқи зардуштиро дар заминаи таҳлилҳо ва муқоисаҳои мӯшиқонаи сарчашмаҳои хаттии дини зардуштӣ ва адабиёти илмӣ бо он алоқаманд ба таври низомнок шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, зиёд аз масоили анъана ва ҷашну маросими қадимаи миллат таҳлил ва таҳхис нашудаанд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи танзими анъана ва ҷашну маросими тоисломи тоҷиконро таълимот ва меъёрҳои тавсияҳои ҳуқуқи дини зардуштӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар матни Авесто⁴³, Ардавирифнома⁴⁴, Бундаҳишн⁴⁵, Додистони мену хирад⁴⁶, Вандидод, Андарзҳои Адурбод, фарзанди Меҳраспанд⁴⁷, Андарзҳои Бузургмеҳр⁴⁸, Шойиства ношойиства⁴⁹ ва ёдгориҳои дигари хаттии аз даврони бостон ба мо меросмонда дарҷ ёфтаанд.

Дар зербоби сеюми боби дуюм – «**Танзим ва таҳаввули анъана ва ҷашну маросим дар партави сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ**», ки ном дорад андеша пешниҳод мегардад, ки Ислом ҳамчун дин дар минтақае зуҳур кард, ки анъана, расму оинҳо асоси муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт. Анъана ва суннати қабилавӣ дар ин ҷараён

⁴² Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 485 с.

⁴³ Авесто. Кухантарин сурудо ва матнҳои эронӣ / Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с; Авеста. Избранные гимны / Перев. с авестийского и коммент. проф. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.

⁴⁴ Ардавирафнома. Биҳишт ва дӯзах дар ойини маздоясно / Пешгуфтор ва тарҷумаи Раҳим Ориф. – Тус, 1372.

⁴⁵ Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд): Сотворение основы (Бундаҳишн) и другие тексты; Перевод / Рос. акад. наук, Отд-ние истории, С.-Петербург. фил. Ин-та востоковедения; Изд. подгот. О.М. Чунаковой. – М.: Вост. лит., 1997. – С. 140–351.

⁴⁶ Дадестан-е меног-е храд (Суждения Духа разума) / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирама Восточная литература РАН, 1997. – С. 10–138.

⁴⁷ Наставления Адурбада, сына Махраспанда / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийский назидательные тексты. Введ., транскрипция текстов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Наука, 1991. – С. 77–82.

⁴⁸ Наставление (памятка) Бузургмихра / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийский назидательные тексты. Введ., транскрипция текстов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Наука, 1991. – С. 86–93.

⁴⁹ Шайаст-на-шайаст / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирама Восточная литература РАН, 1997. – С. 312–318.

ба худ ҳукми қонун гирифта, муносибати байни аъзои авлоду қабилаҳо ро танзим менамуд. Дар чунин шароит пайдо шудани ислом бо таълимот ва аҳқоме, ки хусусияти умумибашарӣ дошт, на танҳо гардише дар эътиқодоту бовариҳои мардум, балки дар ҳаёту зиндагии онҳо буда, инқилоби фикрӣ, амалӣ, иҷтимоӣ дар тамоми олам ҳисоб мешуд. Аксари расму оинҳо, ибодатҳо ва талаботи дигари дини мубини ислом, бо вучуди хусусияти умумибашарӣ доштанишон, зохиран бо анъанаҳои мавҷудаи халқиятҳои тасхиршуда дар баъзе марвидҳо муҳолифати ҷиддӣ надоштанд, гарчанде мазмуни онҳо комилан барандаи ғояҳои дини нави тавҳидӣ буданд. Аз ин ҷо дар ҳолате, ки баъзе анъанаҳои аъроб бо одату расму оинҳои исломӣ монандӣ пайдо мекунанд, ҳеҷ гоҳ ин маъноӣ айнаун доштани онҳоро надорад, зеро ваҳӣи Худованд, баъсаги Пайғамбар (с) ба тамоми халқу миллатҳо нигаронида шудааст. Аз назари умум ғояи таомули мардумро ба назар гирифта аз ибтидои ислом вучуд дошт. Дар исботи ин ақида фақеҳон ва муҳаддисон як силсила ҳадисҳои Пайғамбарро мисол овардаанд. Масалан, дар ҳадисе, ки аз ҷониби Абдулло ибни Масъуд нақл шудааст, Пайғамбар (с) мефармояд: «Он чиро мусалмонон биписанданд, пас, он назди Худо писандида аст». Мутобиқи мазмуни як ҳадиси дигари Пайғамбар (с) ҳар чизе ки бо урф собит аст, мисли он аст, ки собит бо «насс» бошад.

Боби сеюми рисола ба «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида шуда, дар он масъалаҳои вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим аз давраи шӯравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; вазъи танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; такмили қонунгузории милли оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва натиҷаҳои он мавриди таҳлил, омӯзиш ва ҳулосабарорӣ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби якуми боби мазкур – **«Вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим аз давраи шӯравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»**, як ҷанбаи нисбатан норавшани фалсафӣ-ҳуқуқии марбут ба масъалаи танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим, ки барои дарки на танҳо фоидаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва арзиши идеологиву сиёсии танзими ҳуқуқии ин гурӯҳи азими меъёрҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин зербоб вазъи вазнини баргузори ҷашну маърақаҳо ва махлутшавии онҳо бо ҳурофот таҳлил ва таҳхис гардида омилҳои раҳой аз ин

бӯҳрони маънавӣ баррасӣ гардидааст. Ба андешаи муаллиф, дуршавӣ аз анъанаи солими миллӣ истиқлолияти давлатиро осонгир ва соҳибхитиёро таҳдидпазир менамояд. Чунин миллат имкон дорад дер ё зуд аз ҷониби одатҳои бегона тасхир шавад. Мисол, одат ва анъанаи либоспӯшии миллӣ, ки ҳифз ва тарғиб нашуд зуд аз байн меравад ва ҷойи онро одати бегона хоҳад гирифт. Ҳамин тавр ҳар халқу миллат дар рушди худ ҷиҳати ҳифзи асолату хувияти хеш муваззаф аст, ки ба ҳифзу рушди рукнҳои фарҳангии худ диққат диҳад. Ба ақидаи муаллиф дар он давроне, ки ҷомеа ба тағйироти бузург рӯ меорад, кадршиносӣ ва ҳифз аз арзишҳои миллӣ ва урфу одату анъанаҳо зарурати бештар касб менамояд. Аз ин рӯ, ҷомеаи солим ва дорои мардуми хирадманд урфу одат ва анъанаҳои худро кадршиносӣ менамояд ва ҳеҷ гоҳ ба хо-тири ҳадафҳои ночиз ва моделҳои нав аз онҳо даст намекашад. Ҳасти ва соҳибхитиёрии давлат танҳо дар эълон ва қабули Конститутсияи зухур намеёбад, ин соҳибхитиёри ва махсусияти ҷавҳарии мустақилияти дав-лат дар маҷмӯи унсурҳои мухталифи ҳастии ӯ, ки ҳоси дигарон нест, зухур ва пурзӯр мегардад, ин махсусиятҳои табиӣ, ҳудудӣ, миллӣ, динӣ, хоҷагидорӣ, амалҳои хонаводагӣ зухур менамояд.

Дар зербоби дуюми боби сеюм – **«Такмили қонунгузории миллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва натиҷаҳои он»** бо мақсади ба эътидол овардани вазъи анъана ва ҷашну маросими мил-лино динӣ, манъи исрофкориҳо зимни баргузории маърақаҳои марбут ба онҳо ва пешгирии пайомадҳои номатлуби иҷтимоиву иқтисодии онҳо зарурати танзими ҳуқуқӣ ва ба як қорҷӯбаи муайяни қонунӣ дароварда-ни анъана ва ҷашну маросим ба миён омад. Бо мақсади ҳалли ин масъ-алаи муҳими иҷтимоӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварию Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳу-рии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вазъи иҷтимоию иқтисодии мардуми кишвар аҳамияти махсус зоҳир намуда, ногузори танзими анъана ва ҷашну маросимро тавассути қонунгузорӣ масъала-гузорӣ карданд. Ҳамин тариқ, лоиҳаи қонун бо супориши Сарвари дав-лат аз ҷониби гурӯҳи ҷомеашиносон, диншиносон ва ҳуқуқшиносони варзидаи кишвар дар муколама бо халқи Тоҷикистон таҳия гардид⁵⁰.

Пас аз қабули қонуни мазкур раванди мусбии танзими анъана ва маросими иҷтимоӣ ҷараён гирифт. Қонуни зикргардида, бо тақозои рушди ҷомеа анъана ва ҷашну маросимро танзим намуда, ба хо-тири ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллӣ ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ, баҳри баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти

⁵⁰ Вализода О. Танзими зиндагӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 39.

шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардид. Аз таҳлили меъёрҳои қонун маълум мегардад, ки он се ҷанба – маънавий, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дорад. Ҷанбаи маънавии қонуни мазкур дар он ифода меёбад, ки он хислати инсондӯстӣ ва хайрхоҳӣ дошта, исрофқорию ҳамчун амали номатлуб эътироф менамояд камхарчу сарфакорона баргузор намудани ҷашну маросимро қисми таркибии маънавияти миллии доништа, барои баланд бардоштани фарҳанги маърақаҳо мусоидат менамояд. Аз лиҳози иқтисодӣ, қонуни мазкур барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар кардани шароити зиндагии мардум аз тариқи манъи исрофқорӣ ва маърақаҳои сермасраф хангоми баргузорию ҷашну маросим мусоидат менамояд. Ҷанбаи ҳуқуқии қонуни мазкур дар он ифода меёбад, ки он барои таъмини амнияти ҷомеа ва давлат, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нохӯш дар тӯю маърақаҳо, мусоидат менамояд. Ба назари муаллиф қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар ҳаёти иҷтимоии мардуми Тоҷикистон ҳодисаи муҳим, тақдирсоз ва воқеан инқилобӣ буд.

Хулосаҳо

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардида, хулосаҳо ва тавсияҳои асосӣ оид ба такмили қонунгузорӣ дар соҳаи танзими ҳуқуқии анъана ва расму оинҳо таҳия карда шудаанд.

Бояд гуфт, ки ҳар насли нав аз таҷрибаи иҷтимоии наслҳои гузашта барои ҳалли мушкилоти ҷомеаи муосири худ истифода мебарад. Сабаби асосии эҳтиром ва риояи расму оинҳо, ҷашну маросим – ин давомнокӣ, яқдилӣ, қонеъ гардонидани талаботи моддию маънавии одамон ва қобили қабули онҳост. Аз ин рӯ, барои насли имрӯза танҳо он суннатҳои ниёгон қобили қабул ва танзимшавандаанд, ки бидуни гум кардани мазмуни созандаи худ метавонанд дар ҷомеа ҳамчун меъёри иҷтимоӣ барои наслҳои имрӯза ва оянда нақши мусбат дошта бошанд. Муҳимтарин арзиши ҳуқуқии анъана, ҷашну маросим дар ташаккули ҳаёти ҷамъиятӣ, давлатӣ ва ҳуқуқӣ дар он аст, ки халқ ҳамчун иттиҳоди сиёсӣ робитаи маънавий, моддӣ ва идеологии худро бо инсоният нигоҳ медорад [5–М].

Дар ҷомеаҳои муосири демократӣ ва шаҳрвандӣ ҳама меъёрҳо ва шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, таърихӣ ё муосир, танҳо дар доираи озодихо ва имкониятҳои муқаррарнамудаи низоми ҳуқуқӣ иҷозат дода мешаванд. Дар натиҷа, беш аз имкон васеъ гардидани ҳар як меъёри иҷтимоӣ, аз ҳад зиёд афзудани ҳар як шакли шуури иҷтимоӣ ё аз ҳад зиёд густариш ёфтани анъанаҳои динӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ногузир ба

фазои ҳуқуқӣ таъсири манфӣ мерасонад, асосҳои на танҳо низоми демократӣ, балки арзиши озодӣ, баробарии динҳо ва низоми дунявиятро низ заиф менамояд.

Роҳи беҳтарини рафъи ҳатари паҳншавии анъанаҳои динӣ дар низоми ҳуқуқии ҷомеаҳои демократӣ риояи қонун дар бораи озодии вичдон ва танзими ҳуқуқии фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, инчунин ҳуди урфу одатҳои динӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» як падидаи фарҳангию ҳуқуқӣ буда, дар таърихи навини давлату ҳуқуқ ҳамто надорад. Хусусияти муҳими қонуни мазкур дар он аст, ки он на танҳо бори қонун, балки дар баробари ин, ислоҳоти иҷтимоии Сарвари давлат тавассути қонун, ки ҳадафи ниҳони он ташаккули ҷомеаи муосирӣ сиёсӣ мебошад ва давлати ҳуқуқбунёд кодир аст, ки ба таҳдидҳои нав ва мушкилоти ҷаҳонӣ воқуниш нишон диҳад [2–М].

Тавсияҳои оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва таҷрибаи амалии муаллиф дар ин самт ба мо имкон медиҳад, ки ҷиҳати беҳтар намудани сифати татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тавсияҳои амалии зеринро пешниҳод намоем [10–М]:

а) дар моддаи 2 Қонуни мазкур бо ризоият ва машварати ҳуқуқшиносон ва ҷомеашиносон мафҳумҳои аз қабилӣ «ҷашнҳои расмӣ», «зиёфати расмӣ», «оши тӯӣ», «ақиқа» ва «доираи оила» ҷойгир карда шаванд;

б) Ба мақсад мувофиқ аст, агар ҷавобгарии шахсони вайронкунандаи талаботи қонун вобаста ба дараҷаи гуноҳашон ва таъсирашон ба вайрон намудани талаботи қонун дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурий таҷдиди назар мешуд, зеро зиёд шудани теъдоди 10-15 нафар меҳмонон на ҳамеша бо гуноҳи соҳиби маърака руҳ медиҳад ва ё риоя нагардидани шакли ҳатти бастанӣ шартнома бо санъаткор ба табиати баргузории ҷашну маросим вобаста нест;

в) Ба мақсад мувофиқ аст, ки тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои ҷамъиятӣ, ки дар моддаи 5¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ шудааст, такмил дода шавад. Аз ҷумла, вучуд доштани нақшаи корӣ, тарғиби арзишҳои миллӣ, корҳои фаҳмондадиҳӣ агрофи татбиқи меъёрҳои қонун, ҳисоботи расмӣ онҳо ба роҳбарияти ташкилоту идора ва пешниҳоди ҳисоботи семоҳа ба мақоми ваколатдори ҳудудӣ дар қонун ҳатмӣ пешбинӣ карда шавад, зеро риоя нагардидани иддае аз

амалҳои мазкур дар амалия масъалаи ба ҷавобгарию ҳуқуқӣ кашидани онҳоро ба миён овардааст.

г) Тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар моддаи 5 таҷдиди назар шуда, ба онҳо ҳуқуқ дода шавад, ки дар доираи муқаррароти қонун вақти баргузорию, тартиби ташкил ва гузаронидани маъракаҳоро вобаста ба махсусияти маҳал ва минтақа муайян намоянд. Фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар давоми ҳар шаш моҳ як маротиба дар Маҷлисиҳои вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку дехот оид ба рафти корҳои тарғиботӣ ва назорату иҷроии татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» шунида шавад;

д) Ҷиҳати иҷроии қисми 2 моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тартиби дар сатҳи давлатӣ ҷашн гирифтани санаи таъсиси идораву муассисаҳо, зодрӯз ва ёдбуди шахсоне, ки ба давлат ва ҷамъият хизматҳои шоиста кардаанд» омода карда шавад, чунки то кунун ҷиҳати иҷроии меъёи мазкур ҳануз ҳам мушқилот ҷой доранд.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Монографияҳо

[1-М]. Шарифзода, М.Ш. Арҷузорию ба арзишҳои миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 168 с. ISBN 98799975-00984-0.

II. Мақолаҳо, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[2-М]. Шарифзода, М.Ш. Исторические традиции в местном самоуправлении [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – №3/5 (173). – С. 63–69. ISSN 2074-1847.

[3-М]. Шарифзода, М.Ш. Правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов: юридико – религиозный аспект [Текст] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №2/6 (210). – С. 226–230. ISSN 2413-5151.

[4-М]. Шарифзода, М.Ш. Қонунгузорию миллӣ ва зарурати танзими ҳуқуқии анъана, ҷашну маросимҳо ва идҳои миллӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2018. №2. – С. 188–193. ISSN 0235-005X.

[5-М]. Шарифзода, М.Ш. Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2018. – №4 (24). – С. 45–55. ISSN 2307-5198.

[6-М]. Шарифзода, М.Ш. Таҳаввули сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим: шаклҳои динӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ахбори Академияи ҳуқуқ. – 2019. – №2 (30). – С. 48–53. ISSN 2305-0535.

[7-М]. Шарифзода, М.Ш., Холиқзода, А.Ғ. «Қонуни миллӣ» аломат, махсусият ва нақши он дар таъмини ҳуқуқи инсон ва рушди давлати миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода, А.Ғ. Холиқзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №1. – С. 211–221. ISSN 2413-5151.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[8-М]. Шарифзода, М.Ш. Танзими ҷашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конференси илмию амалии байналмилалии «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот» (ш. Душанбе, 20-21.09.2012). – Душанбе, 2012. – С. 137–140.

[9-М]. Шарифзода, М.Ш. Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конференси илмию амалии байналмилалии «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (ш. Душанбе, 27-28.02.2014). – Душанбе, 2014. – С. 59–63.

[10-М]. Шарифзода, М.Ш. Танзими ҳуқуқи ҷашну маросим – тақозои ҳуқуқи манфиатҳои инсон Арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Масъалаҳои назариявии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 297–309. ISBN 978-99975-73-64-3.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМЕНИ А.М. БАХОВАДДИНОВА**

На правах рукописи

УДК: 351.855.2:392/395(575.3)

ББК: 67.99(2) 1+63.5 (2 тадж)

Ш-25

ШАРИФЗОДА МУХАММАДИ ШАРИФ

**ИСТОЧНИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ТРАДИЦИЙ, ТОРЖЕСТВ И ОБРЯДОВ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ИСТОРИКО-
ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук
по специальности 12.00.01 - теория и история права и государства,
история правовых и государственных учений

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертация выполнена на отделе истории государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Холикзода Абдурахим Гафор** – доктор юридических наук, профессор, директор государственного учреждения «Центр исламоведения при Президенте Республики Таджикистан».

Официальные оппоненты: **Рахимзода Рамазон Хамро** – доктор юридических наук, доцент, министр внутренних дел Республики Таджикистан.

Алиев Фарух Шарифович – кандидат юридических наук, и.о. заведующий кафедрой коммерческое права и противодействия коррупции Таджикский государственный университет коммерции.

Ведущая учреждения: Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Защита диссертации состоится «22» ноября 2022 года, в 14⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, корпус 11, 1 этаж, зал диссертационного совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан «__» _____ 2022 года.

Ученый секретарь Диссертационного совета, доктор юридических наук, доцент

Назаров А.К.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Актуальность темы исследования. Как известно, традиции, обычаи, обряды, национальные и религиозные праздники имеют большое значение в жизни всех народов и наций, поскольку они воплощают самобытность и формируют особенности их культуры. По инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона 8 июня 2007 года был принят Закон «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», который существенно увеличил роль и важность юриспруденции в регулировании традиций, торжеств и обрядов в стране. Этот Закон как метод, принесший пользу и процветание общественных отношений в наше время, даёт основание анализировать и исследовать правовое регулирование традиционных отношений, что является с точки зрения юриспруденции очень актуальным.

Безусловно, на протяжении всей истории человечества обряды, традиции торжеств, национальные и религиозные праздники, как социальные нормы, приобрели правовой характер, и они оказали глубокое влияние на регулирование социальных отношений, формирование и развитие общественной жизни. Данная тенденция все ещё играет немаловажную роль в так называемом «традиционном» национальном обществе, к числу которых можно отнести и Таджикистан. Разумеется, традиции, обычаи, обряды играют ключевую роль в стабилизации общественных отношений и развитии национального самосознания, повышении правовой культуры таджикского народа. Через них будет продолжена духовная связь между прошлым, настоящим и будущими поколениями нации, а также обеспечиваются выживание и непрерывное её существование на исторической сцене.

Потеря обычаев, обрядов, традиций и ритуалов, обеспечивающих национальное единство в целом, означает отделение народа от своих подлинно исторических корней, а также утрату национального менталитета. Такая угроза делает правовую защиту и правовое регулирование национальных обычаев и традиций неизбежными и важными в контексте развития суверенных государств. Поэтому каждая страна принимает правовые меры для сохранения и развития добрых, творческих традиций и обычаев прошлых поколений с помощью современного права.

В то же время, если обычаи, традиции и обряды, как социальные нормы отклоняются от своей сущности, которые заключаются в обеспечении единства семьи и национальной независимости, то это неиз-

бежно приведет нацию к таким негативным социальным последствиям, как бедность населения и ослабление государства, препятствует его социально-экономическому развитию. Это, в свою очередь, требует всестороннего изучения обычаев, традиций и правовых влияний на них в определенные исторические периоды, как в теории, так и на практике. Такой подход необходим особенно в тех случаях, когда обычаи и традиции под влиянием различных субъективных интересов и природных инстинктов нарушают права, свободы гражданина и социальную стабильность в обществе. Поэтому после обретения Таджикистаном государственной независимости возникла необходимость правового регулирования традиций, торжеств и обрядов. Она также касалась и область правовых вопросов защиты прав и свобод человека и гражданина, защиты экономических интересов граждан и семьи, защиты религиозных ценностей, развития баланса народных обычаев и традиций.

Научное осмысление обычаев и традиций, их правовой природы позволяет исследователю понять отношение народов на протяжении своей истории к таким источникам поведения, как культурное наследие других народов влияет на формирование этих социальных норм. Оно также может способствовать изучению роли традиций и торжеств в качестве определяющего фактора правового духа народа и неотъемлемого элемента национальной идентичности в этногенезе общества и формировании нации. Изучение процесса формирования и эволюции традиций, обрядов позволяет правильно оценить специфику исторических правовых систем – обычных, традиционных, религиозных и тех прав, унаследованных от опыта других народов в ходе истории. Вместе с тем, исследование данной проблемы позволит выявить и изучить основные этапы, закономерности и особенности развития правового сознания, социально-политических, нравственных и правовых представлений и идей таджикского народа.

В 2016 году Основоположник мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём Послании Маджлиси Оли отметил необходимость введения обязательного изучения Конституции и законов Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», «Ответственность родителей в обучении и воспитании детей» в школьных учебных программах. Бесспорно, данное предложение подчеркивает необходимость и важность изучения вопросов, связанных с правовым регулированием традиций, торжеств и обрядов, с теоретической и практической точки зрения.

Многие современные исследователи отмечают, что традиционная правовая система и сегодня сохраняет свою регулирующую силу, часто в согласовании и соответствии с правовыми нормами государства, а иногда и в противоречии с ними. Таким образом, обратиться к правовому регулированию традиций и торжеств, с одной стороны, способствуют их развитию, соответствующему интересам народа, с другой - позволит обогатить правовую систему страны новыми, более эффективными средствами социального регулирования и соответствовать современным требованиям.

Уместно напомнить, что на нынешнем этапе развития общества все большее значение приобретает вопрос совершенствования существующей системы источников права, роли и значения обычного права в этом процессе, взаимосвязи и взаимодействия норм традиции, торжеств и обрядов с этикой и правом.

Неоспоримый факт, что до принятия Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» ситуация с традициями, торжествами и обрядами в стране была сложной. Многие национальные мероприятия и религиозные обряды, которые должны были проходить в кругу семьи и родственников, превратились в роскошные и дорогостоящие торжества, и они нанесли серьезный ущерб экономическим и социальным интересам граждан. Президент страны, как опытный политик и компетентный стратег, анализируя ситуацию в этом направлении, обосновано отметил, что «сегодня мы собрались не для того, чтобы полностью искоренить или отменить народные обычаи и религиозные обряды, а наша главная цель состоит в том, что, наряду с определением норм для их реализации, дать хороший старт освобождению народа страны от оков самовозвеличивания, фанатизма и суеверия»¹.

Естественно, данный Закон отражает социальные потребности общества в позитивном существовании традиций, обрядов и торжеств, и предоставляет уникальный опыт правового регулирования традиций, обрядов и торжеств. Потому что по сей день ни одно другое государство не выступило с такой инициативой, чтобы реформировать и восстановить народные обряды, привести их в соответствие с современными потребностями общества.

---

¹ Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи умумичумхуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳои динӣ аз 24.05.2007 // Ҷумҳурият. – 2007. – № 62 (21269).

Следует отметить, что Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» не противоречит универсальным требованиям, наоборот, его положения способствуют предотвращению чрезмерных расходов и защите интересов граждан, также служат для поддержания бедных слоев общества. Эта правовая особенность национального законодательства страны неоднократно обосновывалась отечественными юристами.² Несомненно, данный вопрос имеет двойное значение в контексте глобализации и интеграции национальной правовой системы в международное сообщество, в результате чего, фундаментальные национальные и культурные элементы ценности становятся ещё более уязвимыми.

Связь работы с научными программами (проектами), темами. Исследование выполнено в рамках перспективной программы, научно-исследовательской работы отдела истории государства и права Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Республики Таджикистан. Диссертация подготовлена в рамках перспективных научно-исследовательских программ отдела истории государства и права Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана для 2008-2012 гг. - «Традиции государственности и правовые реформы в истории таджикского народа: история и современность» и для 2013-2018гг. и «Особенности действия правовых институтов в истории таджикской государственности», одним из целей которых являлось раскрытие сущность правовых и политических учений таджикских мыслителей, определение места таджикских мыслителей в становлении и развитии институтов государственности и традиций таджикского права.

Одна из перспектив научно-исследовательской работы выше-названного отдела – это полное освещение темы исследования диссертации.

Уровень научных исследований по теме. Хотя тема диссертации в полном объёме пока ещё не изучена, тем не менее, большинство вопросов, связанных с ней, давно интересуют ученых, исследователей, юристов, культурологов, историков, этнографов, теологов и специалистов в других областях социальных и гуманитарных наук. Среди них

---

² Отечественные ученые М. Махмудзода, М. Рахимзода, А. Холикзода, И. Буриев, Э. Насриддинзода, Дж. Маджидзода и другие много писали по этой теме и выступали на научных конференциях, некоторые из которых перечислены в библиографии.

особое место занимают труды Г.К. Артамонова,³ С.А. Арутюнова,⁴ А.В. Дашина, И. Ломакина,⁵ Э. Бенвениста,⁶ Е. Ертсфелда,⁷ А. Кристенсена,⁸ М. Муина,⁹ М. Бойса,¹⁰ В.В. Струве,¹¹ Р. Фрай,¹² Х. Дюмезила,¹³ А.О. Маковелского,¹⁴ А.Г. Периханяна,¹⁵ А. К. Рзаева,¹⁶ И.С. Брагинского,¹⁷ М. Хумона¹⁸ и А. Резаи,¹⁹ которые представляют большую ценность для знакомства с древними культурами, традициями арийских народов Ирана и Средней Азии.

Одна из наиболее важных и актуальных работ, касающаяся нашу тему исследования, является книга М. Бойса «Верования и обычаи зороастрийцев»,²⁰ в которой исследуется история происхождения зороастрийских традиций и, отчасти, их юридическое значение. Среди первых научных трудов, в которых книга «Авеста» рассматривалась и оценивалась как исторический политико-правовой памятник древности, считается монография А.К. Рзаева «Этюды из истории политико-правовых учений».²¹ В своем комментарии к политическим и правовым

³ Артамонова, Г.К. Бабаджанов, И.Х. Социально-правовое развитие общества и трансформация обычаев в праве [Текст] / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, В.В. Горбашев, В.М. Реуф // Мир политики и социологии. – 2012. – №9. – С.75-92.

⁴ Арутюнов, С.А. Обычай, ритуал, традиция [Текст] / С.А. Арутюнов // Советская этнография. – 1981. – № 2. – С.26-32.

⁵ Дашин, А.В., Ломакина, И.Б. Обычное право и правовой обычай: от социальной монономии к правовой нормативности [Текст] / А.В. Дашин, И.Б. Ломакина. – СПб.: Астерион, 2005. – 146 с.

⁶ Бенвенист. Дини эроний [Матн] / Бенвенист. – Табриз, 1350. – 175 с.

⁷ Хертсфелд, Е. Зардушт ва чахони ӯ (Zoroaster and his world) [Матн] / Е. Хертсфелд. – Принстон, 1947. – Ч.1. – 140 с.

⁸ Кристенсен, А. Каёниён [Матн] / А. Кристенсен. – Техрон, 1331. – 450 с.

⁹ Муин, М. Маздоясно ва адаби порсий [Матн] / М. Муин. – Техрон, 1363. – Ч.1. – 484 с.

¹⁰ Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – 303 с.

¹¹ Струве, В.В. Религия персов и надпись Ксеркса о Дрвах [Текст] / В.В. Струве // Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968. – С.115-146.

¹² Фрай, Р. Наследие Центральной Азии [Текст] / Р. Фрай. – Душанбе, 2000. – 292 с.

¹³ Дюмезил, Х. Верховные боги индоевропейцев [Текст] / Х. Дюмезил. – М., 1986. – 234 с.

¹⁴ Маковелский, А.О. Авеста – памятник древней религии народов Ближнего и Среднего Востока [Текст] // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. – М., 1962. – Т.6. – С.355-373.

¹⁵ Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – 383 с.

¹⁶ Рзаев, А.К. Этюды из истории политико-правовых учений [Текст] / А.К. Рзаев. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

¹⁷ Брагинский, И.С. От Авесты до Айни [Текст] / И.С. Брагинский. Душанбе: Ирфон, 1981. – 201 с; История всемирной литературы [Текст]: в 9 томах / редкол. И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1983. – Т.1. – 584 с.

¹⁸ Хумон, М. Таърихи Бостони Эрон [Матн] / М. Хумон. – Техрон, 1379. – 135 с.

¹⁹ Ризой, А. Таърихи даххазорсолаи Эрон [Матн] / А. Ризой. – Техрон, 1373. – Ч.1. – 345 с.

²⁰ Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – 303 с.

²¹ Рзаев, А.К. Этюды из истории политико-правовых учений [Текст] / А.К. Рзаев. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

учениям «Авеста» автор сосредотачивается на некоторых политических идеях справедливости и гуманизма, содержащихся в этом источнике. Однако из-за отсутствия доступа к полному тексту «Авеста» и «Вандидода», он не смог полностью раскрыть содержание этих редких юридических источников.

В своей известной книге «Иранское общество и право в Парфянском и Сасанидском периодах»²² А.Г. Периханян описывает ряд правовых норм и положений двух великих иранских империй, многие из которых уходят корнями в зороастрийские идеи. Однако он ограничился изучением только одного источника зороастрийского права - «Сборника сасанидских законов», и не изучал другие источники зороастрийского права по регулированию традиций и обрядов. Среди иранских ученых, в частности, можно назвать А. Мазахири, который опубликовал значимую работу по семейному праву древних иранцев - «Иранская семья в доисламской эпохе».²³ Об «Авесте» и её правовом содержании в некоторых антологиях (отрывках), а также учебниках советской эпохи по истории государства и права. В том числе в трудах А.А. Вигасина очень кратко дается история Древнего Востока.²⁴ Другой коллективный труд - «Читатель истории Древнего Востока»²⁵ содержит переводы некоторых фрагментов «Авеста» и правовых документов государства Ахеменидов. Некоторые учебники по истории государства и права СССР в краткой форме содержат сведения о вопросах правового и религиозного регулирования торжеств и обрядов.

Значительный вклад в изучение правового регулирования обычаев, традиций и обрядов в области историко-правовой литературы внесли и отечественные учёные. Наиболее существенное исследование, которое непосредственно касается темы нашей диссертации, является работа А.Г. Халикова - «Правовая система зороастризма».²⁶ Среди разработок современных таджикских ученых, относящихся к теме нашего

²² Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – 384 с.

²³ Мазохирӣ, А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом [Матн] / Алиакбар Мазохирӣ; муаллифи тарҷума аз фаронсаӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – 216 с.

²⁴ Вигасин, А.А. Хрестоматия по истории Древнего Востока [Текст] / А.А. Вигасин. – М. - 1997. – С.262-268.

²⁵ Хрестоматия по истории Древнего Востока [Текст] / под. ред. М.А. Коростевцева, И.С. Кацельсона, В.И. Кузищина. – М. - 1980. – С. 17-73.

²⁶ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.

исследования, можно упомянуть труды Ю. Ёкубова,²⁷ Д.С. Саймиддинова,²⁸ Ф.Т. Тохирова, А. Холикзода,²⁹ Х.Х. Муминжонова,³⁰ Ю. Нуралиева,³¹ И.Б. Буриева,³² М. Махмудзода,³³ А.Н. Махмадова,³⁴ а также ряд других академических книг и сборников.³⁵

Такие ответственные исследователи, как Дж. Маджидзода,³⁶ Э. Насриддинзода,³⁷ А.М. Диноршоев,³⁸ Б. Сафарзода,³⁹ Д. Рахмон⁴⁰ и другие, обсуждая общие вопросы истории права таджикского народа, культуры национального права, прямо и косвенно упоминают важные

²⁷ Якубов, Ю. Религии древнего Согда [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Дониш, 1996. – 180 с; Якубов, Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштром [Текст] / Ю. Якубов // Авеста в истории культуры Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С.23-48; Якубов, Ю. К проблеме Турана [Текст] / Ю. Якубов // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С.67-91; Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 43 с.

²⁸ Саймиддинов, Д. Адабиёти пахлави [Матн] / Д. Саймиддинов; Пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ. – Душанбе, 2003. – 234 с.

²⁹ Тахиров, Ф.Т., Халиков, А.Г. Декларация великого Кира как исторический источник оправах и свободах человека [Текст] / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Халиков // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002. – С.115-131; Тахиров, Ф.Т., Халиков, А.Г. Шариат: правовая регламентация брачно-семейных и наследственных отношений [Текст] / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Халиков. – Душанбе: Дониш, 2001. – 105 с.

³⁰ Муминджанов, Х.Х. Философские проблемы зороастризма [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Нодир, 2000. – 243 с; Муминзода, Х. Зороастр и его религия [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Изд-во ТГНУ, 1997. – 138 с.

³¹ Нуралиев, Ю. Медицина и экология в «Авесте» [Текст] / Ю. Нуралиев // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С.281-298.

³² Буриев, И.Б. Падидахои ҳукуки ҷиноӣ дар таълимоти Зардушт [Матн] / И.Б. Буриев // Замимаи маҷаллаи Фирӯза. – 2003. – №2. – С.22-24.

³³ Махмудзода, М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ [Матн] / М. Махмудзода. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 632 с.

³⁴ Махмадов, А. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳлили давлатдорӣ миллӣ [Матн] / А. Махмадов. – Душанбе, 2016. – 280 с.

³⁵ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 359 с; Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 201. – 288 с; Тафаккури миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ [Матн]. – Душанбе: Балогат, 2017. – 216 с.

³⁶ Зоиров, Д.М. Таджики [Текст]: от государства Саманидов до суверенной государственности. Историко-правовой анализ. – СПб.: РЕНОМЕ, 2014. – 286 с.

³⁷ Насурдинов, Э.С. Правовая культура [Текст] / Э.С. Насурдинов. – М.: НОРМА, 2014. – 352 с.

³⁸ Диноршоев, А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина [Текст] / А.М. Диноршоев. – М., 2015. – 535 с.

³⁹ Зоиров, Д.М., Сафаров, Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: монография / Д.М. Зоиров, Б.А. Сафаров; под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.

⁴⁰ Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры [Текст] / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 226 с.

аспекты правового регулирования традиций, обрядов и торжеств как его историческое и фундаментальное качество. Они в необходимых случаях сделали полезные научные выводы.

При исследовании темы данной диссертации труды, доклады, выступления и послания Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона послужили нам важнейшим теоретическим и идеологическим руководством.⁴¹ Основополагающим научным и популярным источником, где впервые были затронуты теоретические и практические вопросы правового регулирования традиций, торжеств и обрядов в Таджикистане, выступает историческое выступление Лидера нации 24 мая 2007 года, которое явилось идеологической предпосылкой данного исследования.

Относительно правовому статусу таджикских национальных традиций, торжеств и обрядов в советское время и роли Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» в их возрождении, что является одним из важнейших вопросов, изучаемых нами в диссертации, в последние годы проводились круглые столы и многочисленные республиканские научно-практические конференции, опубликовано немало статей и сборников. Однако большинство из них носят публицистический характер, где многие аспекты данной темы не рассмотрены авторами.

Подчеркивая высокую научную и практическую ценность этих работ и статей, следует отметить, что в области современной юриспруденции и истории таджикского права до настоящего времени комплексных исследований правового регулирования традиций, торжеств и обрядов не проводилось. Наше исследование, по сути, является первой попыткой комплексной научной разработкой по изучению этой темы.

Цели и задачи исследования. Основная цель исследования - историко-правовой анализ традиций, национальных и религиозных традиции, торжеств и обрядов таджиков и правовых источников их регулирования с древнейших времен до наших дней.

Поставленная цель предполагает решения следующих исследовательских задач:

---

⁴¹ Рахмон, Э. Дин ва чомаа [Матн] / Э. Рахмон. – Душанбе: Шарки озода, 2013. – 672 с; Рахмон, Э. Точикон дар оинаи таърих [Матн]: аз ориён то Сомониён / Э. Рахмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – К.3. – 228 с.; Рахмонов, Э.Ш. Родина Заратуштры и явления пророка [Текст] / Э.Ш. Рахмонов // Зороастризм и его значение в развитии цивилизаций народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С.11-28.

- определение источника права в свете современной научно-правовой литературы;
- изучение источников регулирования традиции, торжеств и обрядов в системе зороастрийского права;
- общее описание понятия и правовой природы традиций, торжеств и обрядов;
- описание таджикских традиций, торжеств и обрядов в соответствии с их правовой природой и области распространения;
- акцентирование правового статуса традиций, торжеств и обрядов от советского периода до принятия Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан»;
- анализ процесса совершенствования национального законодательства по упорядочению традиций, торжеств и обрядов;
- разъяснение принципов и норм Закона о упорядочении;
- характеристика процесса реализации Закона о упорядочении и его результатов;
- выдвижение предложений по совершенствованию Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов» и опыта работы с населением.

Объектом исследования являются связи с общественностью в области правового регулирования таджикских национальных традиций, историческое развитие торжеств и обрядов в контексте цивилизаций и правовых систем, эволюция правового воздействия на этот процесс.

Предметом исследования определены правовые и обычные нормы исторических, правовых источников, касающиеся регулирования традиций, торжеств и обрядов.

Методологической и теоретической основой исследования выбрано диалектическое понимание явлений духовной жизни, применение научных и исторических методов исследования правовых и социальных явлений. В процессе анализа проблемы широко использованы труды отечественных и зарубежных ученых, теологов, правоведов, философов, социологов, этнографов, культурологов, литературоведов, а также газеты, журналы и другие форм СМИ, содержащие материалы по исследуемой теме. Они применены как в качестве источников, так и научных основ, а также использованы методы и приемы исследования для раскрытия предмета анализа в зависимости от его времени и места.

Нормативно-правовой базой исследования являются историко-правовые источники зороастризма, исламской цивилизации и законода-

тельства советской эпохи, которые сыграли значимую роль в регулировании общественных отношений в Таджикистане, связанных с проведением традиций, торжеств и обрядов. В то же время, в качестве нормативно-правовой базой исследования использована Конституция Республики Таджикистан, Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» и другие нормативно-правовые акты Таджикистана, касающиеся регулирования традиций, торжеств и обрядов.

Научная новизна исследования заключается в том, что она является первой работой, посвященной историко-правовому анализу традиций, торжеств и обрядов таджиков, выявлению источников их происхождения и регулирования, их природы и характеристик как социальных норм и их регулирующего образа в обществе. Впервые в диссертации на основе сравнительного анализ обосновывается положение, что существует, своего рода, ценностная и культурная гармония между традициями, торжествами и обычаями зороастрийской и исламской семейной жизни с точки зрения смысла, социальных целей и ролей. Впервые в работе изучается правовой статус таджикских традиций, торжеств и обрядов в разные исторические периоды в хронологическом порядке, проводится отраслевая классификация и их происхождение. Важнейшей новизной исследования в отечественной юриспруденции является то, что впервые в истории страны проанализированы и рассмотрены обычаи и традиции законодательства страны, а также научно обосновано правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов.

Представленные к защите следующие научные идеи усиливают научную новизну диссертации:

1. Каждое новое поколение использует социальный опыт предыдущих поколений для решения проблем своего современного общества. Основная причина уважения и соблюдения традиций, торжеств и обрядов - это преемственность, целостность, удовлетворение материальных и духовных потребностей людей и их приемлемость. Поэтому для нынешнего поколения приемлемы и регламентированы только те традиции предков, которые, не теряя своего конструктивного содержания, могут играть позитивную роль в обществе как социальная норма, для нынешнего и будущих поколений. Важнейшая правовая ценность традиций, торжеств и обрядов в формировании общественной, государственной и правовой жизни состоит в том, что народ, как политический союз, сохраняет свою духовную, материальную и идеологическую связь с человечеством. Новое человеческое поколение, как продолже-

ние предыдущих поколений, сохраняет историческую связь культуры и цивилизации, совершенствуя положительные традиции наших предков. Новое поколение не будет строить государство и общество, а скорее, повторяет существующие обычаи и традиции, как продолжение предыдущим поколениям. В этом качественном повторении, суть существования политических и правовых цивилизации становится ясно.

2. Традиции, торжества и обряды с прогрессивным содержанием передаются как опыт из поколения в поколение и, сохраняя свои идеологические принципы, они изменяются, развиваются по форме в соответствии с требованиями времени, их старые элементы исчезают и заменяются новыми. Эволюция развития традиций может происходить стихийно или систематически и под контролем. Стихийное развитие национальных традиций в обществе происходит в периоды напряженности и смут. Систематическое развитие национальных традиций, торжеств и обрядов возможно только тогда, когда они регулируются на законодательном уровне, под опекой и защитой государства. Традиция торжества и обряды, как развивающийся элемент общества, не являются догмами, а они имеют свойство меняться в зависимости от условий и уровня жизни народов и наций. Каждое будущее поколение имеет право не только соблюдать существующие традиции и обряды, но и получить такое же количество прав и обязанностей, которые по мере изменения обстоятельств оно обязано видеть в эти традиции и обряды ближайшие и перспективные интересы народа, насколько это возможно, а также обновлять и регулировать обычаи и традиции в своих интересах.

3. Традиции, торжества и обряды, с точки зрения факторы формирования и в зависимости от характера их проявления, делятся на разные типы. В этой связи их можно разделить на традиции, основанные на взаимодействии человека с природой, на религиозных верованиях и на интеллектуальном восприятии, социальных явлений. В прошлом религиозные традиции играли важнейшую роль в развитии правовой системы цивилизованных обществ, и особенности любой правовой системы неизбежно вытекали из правовых норм той или иной религии или вероисповедания. Поэтому изучение религиозных и правовых традиций очень важно для понимания способов и средства влияния религии на исторический процесс развития права и правовой системы, как в прошлом, так и в настоящем.

4. В современных демократических и гражданских обществах все социальные нормы и формы общественного сознания, историче-

ские или современные, допустимы только в пределах свобод и возможностей, предоставляемых правовой системой. Следовательно, расширение, более чем возможного, любой социальной нормы, чрезмерное увеличение любой формы общественного сознания или чрезмерное расширение религиозных традиций в общественной жизни неизбежно окажут негативное влияние на правовую среду, подрывают основы не только демократической системы, но и ослабляют ценность свободы, равенства религий и системы секуляризма. Однако эта идея, в свою очередь, требует четкого понимания и правильного подхода, и это не означает, что в светских и демократических обществах религиозные традиции должны быть полностью исключены из правовой системы. Лучший способ устранить опасность распространения религиозных традиций в правовую систему демократических обществ - это соблюдение закона о свободе совести и правового регулирования деятельности религиозных объединений, а также непосредственно самих религиозных традиций и обрядов. С этой точки зрения, Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» является культурно-правовым явлением, не имеющим аналогов в современной истории государства и права. Важной особенностью этого закона является то, что он несет не только бремя закона, но, в то же время, и социальной реформой Главы государства, через закон, конечной целью которой является формирование современной политической и правовой нации, способной реагировать на новые угрозы и вызовы мира.

5. Общетеоретическое описание религиозных традиций в праве означает анализ особенностей, присущих всем религиозно-правовым традициям, отражающих их характер и роль в правовой системе. К этим аргументам религиозно-правовой традиции относятся:

- 1) Конкретное время происхождения традиций;
- 2) Наличие особых источников традиций;
- 3) Область практики традиций;
- 4) Факторы развития традиций;
- 5) Характер распространения традиций и способы его расширения.

Возникновение той или иной религии в обществе и ее растущее значение как фактора общественной жизни приводит к тому, что она создает источник религиозно-правовой традиции и выражает ее в определенной форме. Таким образом, традиции превращаются из возможностей в реальность и становятся частью правовой системы.

Сфера религиозной традиции в праве состоит из двух основных типов общественных отношений:

1) Религиозные отношения, имеющие юридическую сущность (религиозные обряды, обычаи, ритуалы и правила, связанные с поклонением и мольбой, отношения между верующими и религиозными объединениями, отношения между религией и государством);

2) Общественные отношения, имеющие моральное измерение, т.е. отношения, в которых субъект права при совершении поведения опирается не только на правовые нормы, но и на моральные или религиозно-нравственные нормы.

6. Уровень и границы действия каждой конкретной религиозной и правовой традиции можно определить тремя конкретными обстоятельствами:

а) взаимосвязь религиозных убеждений, являющихся источником традиций, с отношениями, входящими в сферу правового регулирования;

б) степень, в которой правовая система свободна от влияния религии и носит светский характер;

в) модель взаимоотношений государства с религиозными институтами общества.

7. Система национальных традиций, торжеств и обрядов таджиков включает религиозные традиции интернационального и общемусульманского характера, а также многие этнокультурные традиции и торжества, которые воплощаются в различных сферах материальной и духовной жизни. Некоторые из них появились в зороастрийский период, некоторые - во времена исламской цивилизации, а третьи - на этапе завоевания региона узурпаторами (греками, македонцами, кочевыми племенами, монголами и т. д.), и они внесли свой вклад в разнообразие нашей национальной культуры. Кроме того, в советское время сложился ряд торжеств, традиций и обрядов, специфических традиций советской культуры. С точки зрения исторической принадлежности или хронологии их можно разделить на четыре основные части:

а) доисламские традиции и обряды;

б) исламские традиции и обряды;

в) традиции и обряды, смешанные с обычаями и традициями оккупационных народов;

г) традиции и обряды, сложившиеся в советское время.

Согласно отраслевой классификации, они в основном делятся на следующие области: семейно-жизненные; социальные, трудовые

и хозяйственные; государственно-правовые; поклонение и религиозные.

8. Правовыми источниками для регулирования доисламских традиций, торжеств и обряд таджиков являются учения, правовые нормы и рекомендации зороастрийской религии, изложенные в «Авесте» и других книгах. Традиции брака, колыбельный сговор (обычай просватывания новорождённых) и сватовство, популярные сегодня у таджиков, также уходят корнями в доисламские зороастрийские традиции. Более того, праздники Навруз, Сада, Мехргон и Тиргон были важнейшими праздниками древних ариев. Основная причина недоразумений вокруг наших национальных праздников - не только незнание их истории и порядка, но и отсутствие должного правового их регулирования. Хотя в Таджикистане упорядочены некоторые национальные традиции, однако все еще отсутствуют правовые нормы для проведения национальных праздников, таких как Навруз, Мехргон, Сада и Тиргон. Поэтому сегодня настало время принять еще один особый национальный закон в законодательной системе Таджикистана, чтобы совместить порядок, сроки и связь национальных праздников с народными искусствами и исконными промыслами, поставить исторические праздники таджикского народа на службу Родине и обществу.

В то же время, было бы целесообразно установить предпочтение и финансовую поддержку для развития определенных отраслей экономики страны, чтобы поддержать различные профессии накануне национальных праздников в определенных отраслях народного хозяйства.

9. Правовыми источниками регулирования традиций, торжеств и обрядов таджикского народа в исламском периоде стали правовые принципы и нормы, выраженные в Коране и хадисах. В исламский период в системе таджикских национальных традиций торжеств и обрядов произошел синтез традиций прошлого с традициями исламского периода, который носил созидательный характер, что привело к реформированию, обновлению таджикской национальной и религиозной культуры. В результате, многие древние традиции, обычаи и торжества таджиков, которые являлись прогрессивными и гуманными по своей природе, были признаны источниками мусульманского права как социальных норм, они продолжают существовать и поныне. В советский период и до принятия Закона «Об упорядечении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», особенно свадьбы и траурные церемонии, значительно изменились, подверглись воздействию элементов чужой культуры, суеверий и преувеличений и преуменьшений и стали

очень большими расходами. Они проводились в такой форме до принятия вышеназванного Закона. Исторически сложившиеся традиции, торжества и обряды таджиков до периода принятия Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» развивались стихийно, и почти утратили свое первоначальное созидательное значение.

10. Закон «Об упорядочении традиций и торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», который был принят специально для решения имевшихся социальных проблем в стране, запретив затратные торжества, ограничив финансово-материальные расходы граждан, объем и место, а также сократив суеверные национальные традиции и торжества для малоимущей части населения, позволил им проводить свои традиционные торжества с меньшими затратами. Этот закон не только улучшил жизнь граждан страны, но и стал фактором их духовно-нравственного развития. К тому же, он восстановил сущность традиций, национальных торжеств и обрядов таджикского народа, направив их в правильное русло. Данный нормативно-правовой акт является одним из законов, который постоянно внедряется в жизнь людей в стране, и, связав с потребностями народа, его нужно совершенствовать в зависимости от экономической и социальной ситуации.

Проведённое исследование и практический опыт автора в этой области позволят предложить следующие практические рекомендации по повышению качества реализации Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан»:

а) поместить в статью 2 данного Закона, с согласия и консультации юристов и социологов, такие понятия термины, как «официальные торжества», «официальный банкет», «свадебная трапеза», «акика» и «семейный круг»;

б) было бы целесообразно, если ответственность нарушителей закона, в зависимости от степени их вины и их влияния на нарушение закона, была пересмотрена в Кодексе об административных правонарушениях, так как увеличение количества гостей на 10-15 человек не всегда происходит по вине организатора торжества, или несоблюдение письменной формы контракта с артистом не связано с характером торжества;

в) целесообразно усовершенствовать порядок создания и деятельности общественных комиссий, предусмотренный пунктом 1 статьи 5 Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». В частности, наличие

плана работы, продвижение национальных ценностей, разъяснительная работа по реализации нормы права, их официальные отчеты руководству организации и представление квартальных отчетов в уполномоченный территориальный орган, предусматривать в закон обязательным, потому что несоблюдение некоторых из этих действий на практике привлечёт их к ответственности.

г) пересмотреть процедуру создания и деятельность постоянных комиссий в статье 5, и предоставить им право в рамках положений закона определять сроки, организацию и проведение мероприятий в зависимости от специфики места и региона. Работа постоянных комиссий заслушивается один раз в шесть месяцев в Маджлисах народных депутатов ГБАО, областей, городов, районов, городских и сельских джамоатов по ходу информационно-пропагандистской работы, а также по мониторингу и реализации Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан».

д) во исполнение части 2 статьи 7 Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» Правительством страны, как можно скорее, подготовить «Порядок проведения на государственном уровне даты открытия офисов, учреждений, дней рождения, юбилеев тех, кто оказал заслуги перед государством и обществом», поскольку все еще существуют проблемы с надлежащим выполнением этой нормы.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Полученные результаты исследования имеют определенную научную и практическую ценность. Они помогают представить удовлетворяющую информацию о концепции, содержании, видах, правовой природе и особенностях развития национальных традиций, торжеств и обряд таджиков, источниках их происхождения и правовом регулировании в разные исторические периоды.

Основные положения работы могут быть использованы в качестве материала в преподавание таких дисциплин, как «История права и государства Таджикистан», «Культурология», «Религиоведение», «Социология», спецкурсов по истории прав человека, таджикской культуры, а также для повышения уровня теоретических и практических знаний сотрудников уполномоченного государственного органа по вопросам религии, упорядочении традиций, торжеств и обрядов, совершенствования и пересмотра норм Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», укрепление методов деятельности государственных органов в этой области.

Апробация результатов исследования. Диссертация была обсуждена на совместном заседании отдела истории государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховадинона Национальной академии наук Республики Таджикистан и кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета и рекомендована к защите. Основное содержание исследования изложено в следующих научных публикациях автора: «Исторические традиции в местном самоуправлении»// Вестник ТНУ. Серия общественных наук. - 2015. - №3/5 (173). - С. 63-69; «Правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов: юридико-религиозный аспект»// Вестник ТНУ. Серия общественных наук. -2016. - №2/6 (210). - С. 226; «Регулирование традиций, торжеств требует времени и стабилизации социальной справедливости»// Материалы Международной научно-практической конференции «Государственное управление и местное самоуправление в Республике Таджикистан: традиции и эволюция» (г. Душанбе, 20/21.09.2012г.). – Душанбе. - 2012. - С. 137-140; «Исторические традиции и эволюция местного самоуправления»// Материалы Международной научно-практической конференции «Местное самоуправление в Таджикистане: теория, практика и мировой опыт» (г. Душанбе, 27/28.02.2014г.). – Душанбе. - 2014. - С. 59-63; «Национальное законодательство и необходимость правового регулирования традиций, торжеств и национальных праздников в Республике Таджикистан»// Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отдел общественных наук. - 2018. - №2. - С. 188-193; «Некоторые вопросы источников права»// Журнал «Правовая жизнь». -2018. - №4 (24). - С. 45-55; «Эволюция источников регулирования традиций, торжеств и обрядов: религиозные, правовые и нравственные формы в Таджикистане»// Академический юридический журнал. – 2019. - №2 (30). - С. 48–53.

Отдельные разделы исследовательской работы были представлены в виде докладов на республиканских научно-теоретических конференциях, научно-методических семинарах, беседах и встречах с представителями общественности во время командировок.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации утверждаются уровнем научной новизны диссертации, научными тезисами, представленными к защите, научными статьями, докладами на теоретических семинарах и научно-практических конференциях, применением закона, а также при разработке проектов нормативных актов и изменений и дополнения к ним. В то же время,

стиль написания и решение проблем в диссертации отражают индивидуальность и уникальность автора диссертации как исследователя.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из перечня сокращений и (или) условных обозначений, введения, трех глав, семи параграфов, выводы и рекомендации, списка литературы (источников) и приложения, которые основываются на целях, задачах и логике исследования. Общий объем диссертации составляет 228 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИSSERTАЦИИ

Во введении работы обсуждаются вопросы актуальности и новизны темы, определены цели и задачи диссертации, определены научные пути достижения целей и задач, представлены научные взгляды и мнения автора по обсуждаемым вопросам на защиту. В данном разделе исследования также отражена теоретическая и практическая значимость исследования для науки и практики, способы их связи в правовой жизни, уточнены структура и объем диссертации.

Первая глава работы **«Общее теоретическое описание понятия и правовой природы традиций, торжеств и обрядов»** посвящена рассмотрению понятия и правовой природы традиций, торжеств и обрядов, их общее теоретическое описание; описание правовой природы таджикских традиций, торжеств и обрядов, а также проанализированы направления (последовательность) их распространения.

В первом параграфе данной главы **«Понятие и правовая природа традиций, торжеств и обрядов»** отмечается, что традиции, торжества и обряды – это исторически сложившиеся и относительно устойчивые нормы поведения, образа жизни и быта народа и нации, которые передавались из поколения в поколение. Они укоренились в общественном мнении и воспоминаниях, как признанное правило поведения. Традиция признается в научных и культурных источниках как особая форма социальных отношений, которая при реализации культурных ценностей отражает опыт предыдущих поколений и интерпретируется на разных этапах истории с целью решения новых практических задач.

Понятно, что форма и содержание культурных ценностей, которые существуют в трактовке концепции традиции, несмотря на глубокое влияние на её сущность и содержание, исследователи сталкиваются с трудностями в раскрытии их сущности и природы. Поскольку традиции и торжества народов или обряды, о которых мы будем говорить, имеют относительно нормативный и социальный аспект, и, изучая их проявления их влияние на наши социальные отношения, мы можем

лучше понять их сущность и содержание. Как указывали великие деятели науки, люди, нация, государство - это живые организмы, и они не возрождаются каждый раз с новым поколением, а продолжают свою жизнь от прошлого к будущим поколениям через обычаи и традиции. Фактором преемственности этого образовательного, культурного и даже правового фонда общества является традиция. То есть именно их постоянство и преемственность приобретает характер традиции, и служит порядку общества.

Когда последовательность и регулярность ставятся под сомнение, мы сталкиваемся с множеством противоречивых социальных влияний, которые не всегда способствуют устойчивому развитию. Социальное влияние, помимо прочих факторов, регулируется обычаями и традициями. В связи с этим мы столкнемся с другим сложным вопросом, который касается взаимосвязи между индивидуальностью или личной свободой и традициями, то есть насколько свободны и совместимы индивидуальность и традиции в гражданском обществе и полностью демократическом государстве?

С одной стороны, часть современного традиционного общества, стремящаяся к свободе и демократическим ценностям, может стать настолько преувеличенной, что не только традиции и обряды, но также их культурная и национальная самобытность и идентичность в целом будут потеряны или забыты. С другой стороны, другая часть меняющегося общества остается приверженной обычаям и традициям, стремится к их распространению и продолжению. Так что делать? Эти и другие вопросы нашли научные ответы в этой части диссертации. В этом подразделе также анализируются наиболее важные вопросы диссертации, а именно индивидуальные свободы и процесс демократизации общества, который может полностью устранить социальное влияние традиции.

Второй параграф первой главы «**Описание традиций, торжеств и обрядов таджиков в соответствии с правовой природой и сферой их развития**» посвящён анализу различных типов традиций, торжеств и обрядов таджикского народа с точки зрения норм и форм общественного сознания. Среди них - религиозные традиции, торжеств и обрядов древних и средневековых времен признаны как важнейшие компоненты систем традиций из-за их широкого влияния на историю и формирование правовой системы, каждого национального общества и универсального права в целом. Однако религиозные традиции - это лишь часть большого набора национально-культурных традиций, торжеств и обрядов каждого народа, унаследованных от прошлого. Система таджик-

ских национальных традиций, торжеств и обрядов, помимо традиций интернационально-мусульманского характера, включает также множество этнокультурных традиций, торжеств и обряд, которые применяются в различных сферах материальной и духовной части жизни. Часть этого культурного наследия восходит к зороастрийскому периоду, вторая часть - к периоду ислама, а третья - к советской эпохе, обогащая сокровищницу национальной культуры таджикского народа. В период независимости, благодаря развитию культурных, экономических и торговых связей с разными странами, знакомству людей с культурой других народов и национальностей мира и ряда новых факторов, начался процесс зарождения демократических и светских традиций, что они тоже входят в сокровищницу нашей национальной культуры таджиков, и придают ей новую славу и свежесть. Принимая во внимание эти моменты, в данном подразделе диссертации с правовой точки зрения анализируется и изучается проблема классификации и изучения системы традиций, торжеств и обряд таджиков в настоящее время.

Традиции, торжества и обряды таджиков можно разделить на три группы по принадлежности к той или иной сфере жизни: традиции, связанные с профессиями, производственной и экономической деятельностью. В эту группу входят традиции, связанные с земледелием и животноводством, а также традиции, связанные с рядом профессий, а также с традиционными и исконными занятиями. Одна из таких таджикских национальных традиций - празднование Навруза.

Во второй главе исследования **«Эволюция источников упорядочения традиций, торжеств и обряд: религиозные, правовые и нравственные формы в Таджикистане»** подробно изучены такие вопросы, как понятие источника права с точки зрения рассматриваемого предмета; источники регулирования традиций, торжеств и обрядов в правовой системе зороастризма; регулирование и эволюция традиций, торжеств и обрядов в свете источников мусульманского права, и представлены полезные выводы для улучшения исторических и правовых концепций.

Первый параграф второй главы **«Понятие источника права с точки зрения рассматриваемого предмета»** посвящён анализу понятия источника права, его особенности и функции в свете современных научных исследований с точки зрения теории и истории права.

Здесь, в частности, отмечается, что рост силы закона в регулировании общественных отношений - явление не новое, и не уникальное для современности. С исторической точки зрения, генезис права - это

очень длительный процесс, который начался в ходе истории с появлением первых государств и постепенно расширялся с укреплением классовых отношений. Право - это социальное явление, имеющее внутреннее содержание и форму внешнего выражения, которое выражается в категории «содержание и форма». Несомненно, с момента появления закона вопрос об источнике его организации, форме его выражения и его существовании всегда привлекал внимание ученых. В юридической литературе существуют разные мнения о соотношении содержания и формы права. По этому вопросу выражают свои взгляды естественные, патриархальные, органические, духовные, религиозные, интеграционные, либертарианские, правовые, договорные и нормативные теории, юридический позитивизм и т.д. под влиянием собственных взглядов и мировоззрений. Анализ этих концепций позволяет классифицировать их по четырём основным направлениям:

1) содержание закона - воля определенного социального класса или народа;

2) содержание закона выражается в нормах права, которые устанавливаются государством;

3) содержание закона заложено в природе человека и его интересах;

4) содержание закона проистекает из природы воли Бога.

Во втором параграфе этой главы **«Источники регулирования традиций, торжеств и обрядов в системе зороастрийского права»** дается краткий анализ системы традиций, торжеств и обрядов таджикских национальных традиций, были изучены празднования Навруза, Сада Мехргона и других обрядов. Они тесно связаны с процессом формирования семьи и семейных отношений, труда и хозяйства, государственности, религиозности, имеющих очень долгую историческую историю. Отмечается, что ещё в «Авесте» и других источниках, в письменных исторических памятниках доисламской культуры арийского народа уделялось внимание вопросам их правового регулирования. Другие части традиций, торжеств и обрядов, такие как пост, во время священного месяца Рамадан, Праздник Рамадана и Праздник Курбана, а также десятки связанных с ними ритуалов, обычаев и суеверий, возникли в период ислама. В данном подразделе кратко рассмотрен правовой статус наиболее древних и важных исторических традиций, торжеств и обрядов, национальных и религиозных праздников таджиков в древности и средневековье, а также их регулирование в данное время.

Неоспоримый факт, что этнические предки цивилизованной таджикской нации, то есть согдийцы, бактрийцы, хорезмийцы, ферганцы и древние арийцы в целом, за тысячи лет до появления ислама имели свою религиозную и правовую систему. Ведущие исследователи их называют зороастрийским законом,⁴² в подлинности которых ни один здравомыслящий современный учёный не сомневается.

Здесь также подчёркивается, что правовыми источниками регулирования доисламских традиций, торжеств и обряд таджиков являлись учения, нормы и правовые рекомендации зороастрийской религии, которые содержатся в текстах «Авесты»,⁴³ «Ардавирафнома»,⁴⁴ «Бундахишн»,⁴⁵ «Додистони менуи хирад»,⁴⁶ «Вандоды», «Наставления Адурбада, сына Мехраспанд»,⁴⁷ «Наставления Бузургмехра»,⁴⁸ «Шайиста и ношойиста»⁴⁹ и других письменных памятниках, унаследованных с древних времен.

Третий параграф второй главы «**Регулирование и эволюция традиций, торжеств и обрядов в свете источников мусульманского права**» посвящён изучению вопросов, связанных с влиянием источников мусульманского права на процесс регулирования и эволюции традиций, торжеств и обрядов.

В данном разделе работы акцентировано, что, когда религия Ислам распространялась в центральноазиатском регионе, здесь традиции

---

⁴² Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 485 с.

⁴³ Авесто. Кухантарин сурудхо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дустох. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с; Авеста. Избранные гимны [Текст] / перев. с авестийского и коммент. проф. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.

⁴⁴ Ардавирафнома. Биҳишт ва дӯзах дар оини маздоясно [Матн] / пешгуфтор ва тарҷумаи Раҳим Ориф. – Тӯс, 1372.

⁴⁵ Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадастан-и меног-и храд) [Текст]: Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты; Перевод / Рос. акад. наук, Отд-ние истории, С.-Петербург. фил. Ин-та востоковедения; Изд. подгот. О.М. Чунаковой. – М.: Вост. лит., 1997. – С. 140-351.

⁴⁶ Дадастан-е меног-е храд (Суждения Духа разума) [Текст] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. СХIV. – М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. – С.10-138.

⁴⁷ Наставления Адурбада, сына Махраспанда [Текст] / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийский назидательные тексты. Введ., транскрипция тестов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. СХIV. – М.: Наука, 1991. – С.77-82.

⁴⁸ Наставление (памятка) Бузургмехра [Текст] / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введ., транскрипция тестов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. СХIV. – М.: Наука, 1991. – С.86-93.

⁴⁹ Шайаст-на-шайаст / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. СХIV. – М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. – С.312-318.

и обычаи были основой социальных отношений. В этом процессе верховенством закона стали племенные традиции и обычаи, регулирующие отношения между членами племен и кланов. Естественно, в этом контексте появление Ислама с его универсальными учениями и правилами стало поворотным моментом не только в верованиях и убеждениях людей, но и в их жизни, что считалось интеллектуальной, практической и социальной революцией во всем мире. Большинство ритуалов, поклонений и других требований священной религии Ислама, несмотря на их универсальный характер, в некоторых случаях, казалось, не вступали в серьезный конфликт с существующими традициями покоренных народов, хотя их содержание полностью соответствует идеям новой монотеистической религии.

Следовательно, хотя некоторые арабские традиции похожи на исламские обычаи и традиции, это никогда не означало, что они идентичны, потому что откровение Бога, послание Пророка Мухаммада адресовано всем народам и нациям. В общем, принять во внимание идею народного обычая существует с начала возникновения религии Ислама, а поддержку этой точки зрения ученые и мухаддисы цитируют ряд хадисов Пророка Мухаммада. Например, в хадисе, переданном Абдуллахом ибн Масудом, Пророк Мухаммад сказал: «Что нравится мусульманам, то это угодно Аллаху». Согласно другому хадису Пророка Мухаммада, все, что доказывается традицией, подобно доказательству «текстом».

В третьей главе диссертации **«Теоретическим и практическим вопросам правового регулирования традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан»**, главным образом, изучены правовой характер традиций, торжеств и обрядов, начиная от периода строительства социализма в Таджикистане до принятия Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». Здесь также подвергнуто анализу проблемы совершенствования национального законодательства относительно упорядочения обрядов, торжеств и традиций, а также акцентированы их результаты.

Первый параграф данной главы **«Правовой статус традиций, торжеств и обрядов с советского периода до принятия Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан»** посвящён обсуждению философско-правового аспекта проблемы, связанного с правовым регулированием традиций, торжеств и обрядов, который способствует осмыслению социально-экономических выгод и идеологи-

ческо-политических ценностей правового регулирования этой обширной группы социальных норм. В данном подразделе фиксирована и подвергнута анализу сложная ситуация проведения торжеств и мероприятий, и их смешение с суевериями, а также обсуждаются пути выхода из создавшейся ситуации.

Думается, что отход от прогрессивной национальной традиции не способствует укреплению государственной независимости, а угрожает суверенитету. Если своевременно не устранить эту угрозу, то в духовно-культурное пространство нации рано или поздно могут вторгнуться чуждые ему традиции и обычаи. Например, обычаи и традиции ношения национальной одежды, которые не охраняются и не совершенствуются, скоро исчезнут и будут заменены совершенно другими. Таким образом, нации и народности в своем развитии обязаны уделять внимание защите и развитию своих культурных основ, чтобы защитить свою идентичность и самобытность. Вне всякого сомнения, в то время, когда общество претерпевает существенные изменения, возникает ещё большая необходимость ценить и защищать национальные ценности и традиции. Поэтому здоровое и интеллектуальное общество дорожит своими традициями и обычаями, и никогда не откажется от них ради несущественных целей и новых моделей. Существование и суверенитет государства проявляется не только в провозглашении и принятии Конституции, этот атрибут и, присущий государству, характер независимости проявляются и укрепляются в совокупности различных элементов его существования, которые не являются уникальными для других. В них проявляются природные, территориальные, национальные, религиозные, хозяйственные и бытовые особенности народа.

Во втором параграфе третьей главы **«Совершенствование национального регулирующего законодательства об упорядочении традиции, торжеств, обряды и их результаты»** рассмотрены вопросы стабилизации ситуации, связанные с национальными и религиозными традициями, торжествами и обрядами, запрета расточительства во время проведения соответствующих мероприятий, имеющих отношений к ним, и предотвращения их негативных социально-экономических последствий. В целях решения этой важной социальной проблемы Правительство Республики Таджикистан и Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмона всегда акцентируют своё внимание социально-экономическому положению населения

страны, ими поставлен вопрос о неизбежности законодательного упорядочения традиций, торжеств и обрядов. В этой связи заслуживает констатацию то, что законопроект был разработан по поручению Президента группой ведущих социологов, богословов и юристов страны в диалоге с народом Таджикистана.⁵⁰

После принятия Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» начался позитивный процесс регулирования традиций и социальных обрядов, что, безусловно, отвечает потребностям и интересам таджикистанского общества. Он призван регулировать процесс организации народных торжеств и обрядов, чтобы защитить исконных ценностей этнической культуры. Этот Закон также благоприятствует воспитанию подрастающего поколения в духе уважения тех прогрессивных традиций, которые могут способствовать улучшению уровня благосостояния граждан Таджикистана. Анализ норм данного Закона показывает, что он имеет три аспекта – моральный, экономический и правовой. Моральный аспект этого закона выражается в том, что он носит гуманитарный и доброжелательный характер, признает расточительство нежелательной практикой и рассматривает экономичное проведение торжеств и обрядов как неотъемлемую часть национальной духовности и способствует для повышения культуры проведения торжеств. С экономической точки зрения этот закон способствует сокращению бедности, улучшению условий жизни населения за счет запрета на расточительство и дорогостоящие кампании во время торжеств. Правовая сторона Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» заключается в том, что он способствует безопасности общества и государства, охране общественного порядка, предотвращению несчастных случаев на свадьбах и торжествах. На наш взгляд, принятие вышеупомянутого Закона стало важным, решающим и поистине революционным событием в общественной жизни народа Таджикистана.

Заключение

В заключение диссертации обобщены результаты исследования, разработаны основные выводы и рекомендации по совершенствованию законодательства в области правового регулирования традиций и обрядов.

Следует отметить, что каждое новое поколение использует социальный опыт предыдущих поколений для решения проблем своего современного общества. Основная причина уважения и соблюдения тра-

⁵⁰ Вализода, О. Танзими зиндаги [Матн] / О. Вализода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С.39.

диций, торжеств и обрядов - это преемственность, целостность, удовлетворение материальных и духовных потребностей людей и их приемлемость. Поэтому для нынешнего поколения приемлемы и регламентированы только те традиции предков, которые, не теряя своего конструктивного содержания, могут играть позитивную роль в обществе как социальная норма, для нынешнего и будущих поколений. Важнейшая правовая ценность традиций, торжеств и обрядов в формировании общественной, государственной и правовой жизни состоит в том, что народ, как политический союз, сохраняет свою духовную, материальную и идеологическую связь с человечеством [5–А].

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования.

В современных демократических и гражданских обществах все социальные нормы и формы общественного сознания, исторические или современные, допустимы только в пределах свобод и возможностей, предоставляемых правовой системой. Следовательно, расширение, более чем возможного, любой социальной нормы, чрезмерное увеличение любой формы общественного сознания или чрезмерное расширение религиозных традиций в общественной жизни неизбежно окажут негативное влияние на правовую среду, подрывают основы не только демократической системы, но и ослабляют ценность свободы, равенства религий и системы секуляризма.

Лучший способ устранить опасность распространения религиозных традиций в правовую систему демократических обществ – это соблюдение закона о свободе совести и правового регулирования деятельности религиозных объединений, а также непосредственно самих религиозных традиций и обрядов. С этой точки зрения, Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» является культурно-правовым явлением, не имеющим аналогов в современной истории государства и права. Важной особенностью этого закона является то, что он несет не только бремя закона, но, в то же время, и социальной реформой Главы государства, через закон, конечной целью которой является формирование современной политической и правовой нации, способной реагировать на новые угрозы и вызовы мира [2–А].

Проведённое исследование и практический опыт автора в этой области позволят предложить следующие практические рекомендации по повышению качества реализации Закона РТ «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» [10–А]:

а) поместить в статью 2 данного закона, с согласия и консультации юристов и социологов, такие понятия термины, как «официальные торжества», «официальный банкет», «свадебная трапеза», «акика» и «семейный круг»;

б) было бы рационально, если ответственность нарушителей закона, в зависимости от степени их вины и влияния на нарушение закона, была пересмотрена в Кодексе об административных правонарушениях, так как увеличение количества гостей на 10-15 человек не всегда происходит по вине организатора торжества или несоблюдению письменной формы контракта с артистом не связано с характером торжества;

в) целесообразно усовершенствовать порядок создания и деятельности общественных комиссий, предусмотренный пунктом 5¹ Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». В частности, наличие плана работы, продвижение национальных ценностей, разъяснительная работа по реализации нормы права, их официальные отчеты руководству организации и представление квартальных отчетов в уполномоченный территориальный орган, предусматривать в закон обязательным, потому что несоблюдение некоторых из этих действий на практике привлечёт их к ответственности.

г) пересмотреть процедуру создания и деятельность постоянных комиссий в статье 5, и предоставить им право в рамках положений закона определять сроки, организацию и проведение мероприятий в зависимости от специфики места и региона. Работа постоянных комиссий заслушивается один раз в шесть месяцев в Маджлисах народных депутатов ГБАО, областей, городов, районов, городских и сельских джамоатов по ходу информационно-пропагандистской работы, а также по мониторингу и реализации Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан».

д) во исполнение части 2 статьи 7 Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» Правительством страны, как можно скорее, подготовить «Порядок проведения на государственном уровне даты открытия офисов, учреждений, дней рождения, юбилеев тех, кто оказал заслуги перед государством и обществом», поскольку все еще существуют проблемы с надлежащим выполнением этой нормы.

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Монографии:

[1-А]. Шарифзода, М.Ш. Арчгузорӣ ба арзишҳои миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 168 с. ISBN 98799975-00984-0.

II. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[2-А]. Шарифзода, М.Ш. Исторические традиции в местном самоуправлении [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – №3/5 (173). – С. 63–69. ISSN 2074-1847.

[3-А]. Шарифзода, М.Ш. Правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов: юридико – религиозный аспект [Текст] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №2/6 (210). – С. 226–230. ISSN 2413-5151.

[4-А]. Шарифзода, М.Ш. Қонунгузории миллӣ ва зарурати танзими ҳуқуқи анъана, ҷашну маросимҳо ва идҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2018. №2. – С. 188–193. ISSN 0235-005X.

[5-А]. Шарифзода, М.Ш. Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2018. – №4 (24). – С. 45–55. ISSN 2307-5198.

[6-А]. Шарифзода, М.Ш. Таҳаввули сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим: шаклҳои динӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Аҳбори Академии ҳуқуқ. – 2019. – №2 (30). – С. 48–53. ISSN 2305-0535.

[7-А]. Шарифзода, М.Ш., Холиқзода, А.Ғ. «Қонуни миллӣ» аломат, махсусият ва нақши он дар таъмини ҳуқуқи инсон ва рушди давлати миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода, А.Ғ. Холиқзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №1. – С. 211–221. ISSN 2413-5151.

III. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[8-А]. Шарифзода, М.Ш. Танзими чашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот» (ш. Душанбе, 20-21.09.2012). – Душанбе, 2012. – С. 137–140.

[9-А]. Шарифзода, М.Ш. Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (ш. Душанбе, 27-28.02.2014). – Душанбе, 2014. – С. 59–63.

[10-А]. Шарифзода, М.Ш. Танзими ҳуқуқи чашну маросим – тақозои ҳуқуқи манфиатҳои инсон Арҷгузорӣ ба арзишҳои миллий [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Масъалаҳои назариявии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 297–309. ISBN 978-99975-73-64-3.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Шарифзода Муҳаммадӣ Шариф дар мавзӯи «Сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Таҳқиқоти назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ»

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, қонун, маросим, анъана, ҷашн, ахлоқ, сарчашмаҳои таърихии ҳуқуқ, давлат, назарияи ҳуқуқ, танзими ҳуқуқӣ, ҷанбаи ҳуқуқии динӣ, ҷашну маросими миллӣ, қабули қонуни миллӣ, мерос, илми ҳуқуқшиносӣ.

Диссертатсияи номзодии Шарифзода Муҳаммадӣ Шариф ба таҳқиқи мавзӯи «Сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Таҳқиқоти назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ» бахшида шудааст.

Дар рисола ташаккул ва инкишофи танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ дар масири таърих аз давраи зардуштӣ, исломӣ, шуравӣ то замони муосир таҳқиқ гардидааст. Яке аз бартариятҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар он аст, ки он бо дарназардошти ба назар гирифтани манфиатҳои миллӣ, таҷриба ва дастовардҳои муосири ҳуқуқшиносӣ анҷом дода шудааст. Дар рисола муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки бо дарназардошти фарҳангӣ ғании миллати тоҷик ва таҷрибаи танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсиррасонии ҳуқуқиро ба меъёрҳои анъанавӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳад. Дар рисола бори аввал вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросими тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба тартиби хронологӣ таҳқиқ шуда, таснифи соҳавӣ ва пайдоиши онҳо анҷом дода шудааст.

Хулосаҳои илмӣ муаллиф ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда барои такмили қонунгузорӣ, тавсеаи фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба дин, танзими анъана ва ҷашну маросим, комиссияҳои доимӣ ва ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим саривақтӣ мебошанд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Шарифзода Мухаммади Шариф на тему: «Источники правового упорядочения традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан: теоретические и историко-правовые исследования»

Ключевые слова: право, закон, обряд, традиция, празднование, этика, исторические источники права, государство, теория права, правовое регулирование, религиозно-правовой аспект, национальные торжества и обряды, принятие национального закона, наследие, юридическая наука.

Диссертация Шарифзода Мухаммади Шариф посвящена исследованию темы: «Источники правового упорядочения традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан: теоретические и историко-правовые исследования».

В ней подвергнуто анализу процесс становления и развития правового регулирования традиций, торжеств и обрядов на территории исторического Таджикистана на протяжении истории – от зороастрийского, исламского, советского периодов до современности. Одним из основных преимуществ диссертационного исследования является то, что оно выполнено с учетом национальных интересов, опыта и современных достижений права. В работе осуществлена попытка изучить правовое воздействие традиционных норм и традиций в Республике Таджикистан с учетом богатой культуры таджикского народа и опыта правового регулирования традиций, торжеств и обрядов. Впервые в диссертации исследованы вопросы правового статуса традиций, торжеств и обрядов таджикского народа в разные исторические периоды его развития, в хронологическом порядке, и выполнено их отраслевая классификация и происхождение.

Полученные научные выводы исследования аргументированы и актуальны для совершенствования законодательства, расширения деятельности уполномоченного государственного органа по вопросам религии, регулирования традиций, торжеств и обрядов, постоянных и общественных комиссий по их регулированию.

ANNOTATION

**to the dissertation of Sharifzoda Muhammadi Sharif on the topic:
«Sources of legal ordering of traditions, celebrations and ceremonies
in the Republic of Tajikistan: theoretical and historical
and legal research»**

Keywords: right, law, act, rite, tradition, celebration, historical sources of law, state, theory of law, material values, religious and legal aspect, national celebrations and ceremonies, national legislation, national law, heritage.

The dissertation of Sharifzoda Muhammadi Sharif is devoted to the study of the topic: «Sources of Legal Ordering of Traditions, Celebrations and Ceremonies in the Republic of Tajikistan: Theoretical and Historical and Legal Research».

The dissertation examines the formation and development of legal regulation of traditions, celebrations and rituals on the territory of historical Tajikistan throughout history from the Zoroastrian, Islamic, Soviet periods to the present day. One of the main advantages of the dissertation research is that it is carried out taking into account national interests, experience and modern achievements of law. In the dissertation, the author tries to study the legal impact of traditional norms and traditions in the Republic of Tajikistan, taking into account the rich culture of the Tajik people and the experience of legal regulation of traditions, celebrations and rituals. For the first time, the dissertation explored the legal status of Tajik traditions, celebrations and ceremonies in different historical periods, in chronological order, and carried out their sectoral classification and origin.

The obtained scientific conclusions of the study are justified and appropriate for the improvement of legislation, expansion of the activities of an authorized state body on religious issues, regulating traditions, celebrations and rituals, standing and public commissions for their regulation.

Ба чоп 06.09.2022 ичозат дода шуд. Андозаи 60x84^{1/16}.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.

Чузъи чопии шартӣ 4,0.

Теъдоди нашр 100 нусха. Супориши № 180.

ҶДММ “ЭР-граф”.

734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.

Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com